

PÕHJALA TÄHISTEL

S I S U K O R D :

Aastatetaguseid mõtteid	
Rügemendi lipud	H. Oja
Kloogal ohvitseride täienduskursusel	P. K-s
Unustusse jäetud pataljon	J. Vihma
Ohvitseridekoolis	P. K-s
Raamat soomepoistest	R. Marandi
Järelsõnu „Soomepoiste“ autorilt	E. Uustalu
Küünlavalguse suunas	O. Puhm
Võitlus II pataljoni rindelõigus	E. Lepik
Täiendus ajalooraamatule	R. M.
Pärast kojuminekut	K. Pärnoja
Üks tavaline lugu	SUSS
Heino Susi — uus soomepoisist kirjamees	H. Oja
Eino Kuusela nagu teda mäletan	K. A. Kadak
Lahkunud relvavennad:	
Karl Saage	Jaan Kuusk
Endel Laasik	Endel Peek
Heino Ilmjärv-Jakobson	Anton Loog
Joann Teder	Villem Mängli

Kroonikakilde

Soomepoiste Klubi tegevusest	H. O.
JR 200 SÜ tegevusest	-ora
Järelsõnu	H. Oja

Kaas. Olev Mikiver

Illustratsioon: Gunnar Neeme

Fotod: Tiivas, Reidla, Rannala, Vellend, Laansoo, Sulg j.t.

„PÕHJALA TÄHISTEL“ Nr. 14 — 1975

Väljaandjad: Soomepoiste Klubi Torontos, JR 200 SÜ Stokholmis ja
JR 200 Koondis Göteborgis

Toimetus: Johannes Vihma ja Ilmar Laan, toimetuse sekretär Hannes Oja;
aadress: 186 Cleveland St., Toronto, Ont. M4S 2W6. Tel. 481-5316

Talitused:

Kanadas — Paul Toomsalu, 41 Porchester Dr., Scarboro, Ont. M1J 2R4
Telefon 431-7405

Stokholmis — JR 200 Sõprusühing, Box 405, Stockholm 1.
Posti jooksev arve: 65 11 09

Göteborgis — JR 200 Koondis Göteborgis, c/o E. Odraks,
Aftongatan 11, 454 14 Göteborg, tel. 46 77 58

Printed in Canada — Trükitud Kanadas

AASTATETAGUSEID MÕTTEID

„Senikaua kui sakslane sõdib vene bolshevikuga on meil võitluses ühine vaenlane. Sellest ajast aga, kui sakslane loobub oma maadevallutamise sõjast ja asub oma maa kaitsele sissetungiva enamluse vastu, oleks ka meie sõja võidu sihid ühtsed: mõlemad kaitsevad siis oma vara puutumatust ja vabadust, nagu seda teeb praegu Soome. See aeg tuleks siis kui ka Saksa tunnustaks meie iseseisvust ja loobuks mõttest meie maad kui sõjasaaki oma külge liita.

Meie südamlikum liitlane meie uues Vabadussõjas on Soome. Nüüdsest peale, kus rinne on jõudnud Narvani, on ta ka reaalselt huvitatud meie maa kaitsest eesti oma vägedega. Ta nägi, mis sündis Saksa armeega Leninigradi all ja peab teadma, et oma piiri kaitsva hästirelvastatud Eesti malevaga seda ei juhtu. Sellega on Soome sillale tekkinud tugevad reaalsed vastastikuste eluhuvide kandetalad. Soomes on saanud hea väljaõppe ja hea relvastuse ka tuhanded tublid eesti mehed, keda Mäe ja Freibach-Vabaoja nagu omal ajal enamlasedki oma agentide ja verekoortega on taga ajanud ja lasknud oma müüdavail suleriütleil mustata. Sajad julged Soome armeesse siirduda tahtjad on praegu vangla müüride taga.

Soome mundris eesti mehed tulevad siis, kui meid on siin kõige kibe-damalt vaja. Nad ei tule ükski ega tule nad paljakäsi. Nad tulevad kogunud võit-lejatena ja tuliste isamaalastena.“

Nagu oli oodata, on pärast „Soomepoiste“ ajaloo ilmumist hakanud päevaldale tulema huvitavat materjali. Tähelepandav osa sellest on pealegi niisugune, mille avaldamisest raamat võitnuks. Niisuguse materjali hulka kuulub kahtlematult eespool avaldatud väljavõtte Eestis a. 1943—1944 ilmunud vastupanuliikumise väljaandest „Vaba-Eesti“. Selle, tavaliselt masinakirjas levitatud publikatsiooni, Nr. 2 (12), veebruar 1944, on siiski paljundatud shapirograafil viie-leheküljelisena. Neilt tuhmunud ning vaevalt loetavalt lehekülgedelt leiamegi ülaltoodud Soomet ja seal võitlevaid eesti vabatahtlikke puudutava passuse.

Kodumaal valmistatud ja Soome saadetud JR 200 lipp

HANNES OJA

RÜGEMENDI LIPUD

Eesti vabatahtlike kogunemine soome sõjaväkke ja nendele antav väljaõpe äratas lootusi ja seda jälgiti tähelepanuga mitte ükski Soomes ja kodumaal, vaid ka Rootsis asuvad eestlased seisid sooja südamega sinihallis vormiriietuses meeste kõrval.

Detsembrikuul 1943 saadeti Stokholmi Eesti Seltsi poolt eesti vabatahtlikele Eesti Vabariigi lipp. See saadeti Helsingis asuvalle Eesti saadikule A. Warmale, kes selle õigesse kohta järgneva kaaskirjaga edasi saatis:

Helsingis, 20. detsembril 1943

V.a.

Härra Kadak,

Saadan siinjuures eesti vabatahtlikele Stokholmi Eesti Seltsi poolt annetatud Eesti Vabariigi lipu ja ühtlasi annan edasi Stokholmi eestlaste tervitused eesti vabatahtlikele kui Eesti rahvuslipu väärilikele kaitsjatele ja au sees hoidjatele.

Omalt poolt õnnitlen vabatahtlikke selle annetuse puhul ja soovin neile kõigile parimaid jõulupühi ja lootustele vastavat uut aastat.

Lisa: Eesti lipp 96 x 147

Al. Warma
Saadik

See kink rindeüksusele tekitas tänutunde, mis väljendub minister A. Warmale saadetud kirjas:

Jõululaupäeval 1943

Kõrgeauline härra Minister,

Eest vabatahtlikud Soomes paluvad Teid vastu võtta ja Stokholmi Eesti Seltile edasi anda südamliku tänuavalduse meile annetatud Eesti Vabariigi lipu eest.

Täna sel jõululaupäeval õhtul kinnitame, et meie ülimaks eesmärgiks on ja jääb viia sini-must-valge taas vabalt lehvima üle meie kalli isademaa. Selle lipu alla jääme kindlaks lõpuni.

Härra Minister, kasutame ühtlasi võimalust kinnitamiseks, et Teie sammudes Eesti Vabariigi parima tuleviku eest, seltsame meie — eesti vabatahtlikud — kindlalt Teie kõrval.

Teie isiklikuks hüvanguks uuel aastal meie kõigi siiramad õnnesoovid!

Eesti vabatahtlikud seal kuskil

* * *

Hoopis laiahaardelisem on aga rügemendile kodumaal valmistatud ja Soome saadetud lipu lugu. On säilinud mõned kirjad ja on saadud andmeid, mis kord nii uhkelt lehvinud lipu saamist ja saatust valgustavad.

Lipu valmistamise idee pärineb ühelt eesti emalt kelle poeg võitles JR 200 ridades, kuid keda ema kodumaale tagasi ootas. Lipu valmistamiseks vajaliku riide saamist aga kirjeldab alljärgnev kiri:

Tere J.!

Siinjuures see riie mida Sa soovisid. Katsu siis nii korraldada nagu meie rääkisime. Lisan juurde ka ema kirja, kuid ma ei tea, kas seda selliselt edasi anda või mitte. Raha aga kindlasti. Peaasi, et kirjadega pahandust ei tuleks. Tee nii nagu on kõige parem.

Viskasin kiiruga veel teise kirja saatetikirjana. Löö ümber masinal, enne aga

paranda. Tekib küsimus, kas alltoodud nime all saata või mitte. Otsusta ise.

Kuna õhtul kuulsin, et Narva ja Irboska läinud, siis arvan, et kodumaa õhku hingame viimaseid päevi, kui kusagil ei muutu. Kuula see sõit järele ja teata mulle, sest ega ma siia ei saa jääda. Ükskõik kuhu, mil viisil jne. Teata mulle, siis tean.

Tervitades Sind ja Sinu naist

Ju.

Lipu valmistas ühe soomepoisi ema. Ööl vastu 29. juulit 1944. a. äratati kapt. K. Talpaku õde Agnes omas kodus Tallinnas ööunest. Äratajaks olid lelle-tütar Anita ja keegi 30-ndates aastates mees, kes andsid Agnesele üle paki ja kirjad. Päeval (29. juulil) viis Agnes need randa kokkulepitud kohale ja andis üle Soome vahet käivale mehele. Nii õde kui ka ületooja, kelle kasutada oli Soome mereväe paat, olid teadlikud, et pakis on rügemendile kingitav lipp. Samal ajal kapt. Talpakule õelt saadetud kirjas on märgitud: „Oli Suur Hää Juhus, mis võimaldab seda pakki edasi toimetada. See kinnitab veelgi usku hääse asjasse.“

Kuigi pakk oli saadetud J. nimele, oli paki edasitoimetaja ometi teadlik paki sisust ja mees andis selle otsemat teed edasi kapten Talpakule, kes avas paki ja kirjad kaasteadja loomulikkusega, hiljem sellest ka asjaosalist informeerides.

Oma päevikusse on kapt. Talpak teinud 4. augusti all järgmise märkuse: „Sain Eestist rügemendile lipu. Teinud on vänrik X ema. Päris korralik. Tegin ettekande sellest Tied. Os. päälikule ja palusin teda muretseda marssalilt luba lipu rügemendile üleandmiseks. (Ärakiri rügemendi ülemale).“

Kapten Talpak teenis sel ajal Helsingis Munkkiniemel Päämaja Tied. Os. välismaa jaoskonnas, mis pärast ettekanne oli adresseeritud selle ülemale. Ta informeeris lipu saamisest ka Helsingi Eesti Seltsi juhatust, kuna lipu saatekiri oli adresseeritud Helsingi Eesti Seltsile:

Helsingi Eesti Seltsile!

Palume see lipp, mille on valmistanud eesti ema, üleanda Soomes asuvale eesti vabatahtlike üksusele. Loodame, et see lipp seob veel tugevamini kodumaalt eemal elavad ja võitlevad pojad oma kodumaaga. See lipp on ühtlasi käsuks ja kohustuseks meile kõikidele ja olgu püha

melle lipu juhtlause: „Eesti auks, tuleviku pandiks!“

Kõike head ja jälleägemist kodus! Jõudu võiduks!

Tervitades

Eesti Rahvuslik Iseseisvuse Liit

Sellenimeline organisatsioon lipu saatjana aga laseb iseenesest nagu tingida, või on see mõni uus kõnekeelne vorm Eesti Rahvuskomiteest?

Kapt. Talpak ei mäleta enam miks jäi lipu üleandmise loa saamine otsestelt tema ülesandeks, kuid ta arvab, et seda nõudis aja kiire kulg, mis tingis ka kiire tegutsemise, sest lipp ja selle saatekiri tulid just kriitilisel silmapilgul,

mil eestlasil oli vaja soomlaste ees oma sihtide taotlemisel rõhutada meie volitusi ja sidemeid kodumaa põrandaaluste poliitiliste juhtidega. Oma ettekan-dele Päämaja Tied. Os. päälikule ta lisab ära kirja ka lipu saatekirjast.

Pakki avades leidis kapt. Talpak sealt veel ühe paberitükikese, millele oli kirjutatud: „Eesti emalt, kes ootab oma poega koju tagasi.“

Pärast lipu saamist laskis kapt. Talpak ühel puutöökojal teha lipule musta varda, ostis kullasepalt tavalise soome rügementidele omase lipuvarda kaur-nistuse — vardaotsa Soome lõviga ja oma käega naelutas lipu varda külge.

Tema päevikus on märgitud 17. augusti all: „Lipu viisin minister Varma juurde“ ja 18. augustil on lisatud: „Rügement on jõudnud keskpäeval Hangö(s-se). Paraad. Kindr. Tuompu on jaganud aumärke. Varustus ja relvad võeti ära, isegi seljakotid. Saatsime Varmaga rügemendi lipu õhtul Hangösse. Ahrens ja Kadak viisid informatsiooni, jäid aga hiljaks. Jõudsid kell 23.00 Hangö(sse), II pataljon oli aga juba laevas.“

Juba 18. augusti keskpäeval oli kapt. Talpak saanud informatsiooni rügemendi Hangösse jõudmisest kapt. E. Kirodari kaudu. Ka kapt. Talpak avaldas oma otsese ülema everstilutnantti Ursin'i juures soovi Hangösse sõiduks, kuid Ursin teatas, et Päämajast on tulnud käsk: Talpakut mitte Hangösse lasta, ta ei tohtivat Helsingist lahkuda.

Nii jõudis lipp just rügemendi kodumaale mineku hetkeks rügemendi juurde, see tõstis meeste meeleolu ja kui see kanti üksuse ees Paldiski sadamast lehvides Eesti pinnale, tundis rügement lipusõnade lähedust, mida elu-hinnaga taheti realiseerida.

Ometi vaprad võitlejad sunniti ülekaaluka vaenlase ees taanduma. Kui rügement killustati ja hajutati, jäi lipp vaid mõne mehe kätte hoiule. Ja kui venelased olid juba nädalapäevad tagasi Eesti vallutanud, asetasid kaks soomepoissi, kelle kätte see oli usaldatud, selle Ülemiste järve lähedal asuva talu karjamaa mulda. Kolmas, kes pidi kasutama randa sõiduks vene sõjaväe veoautot, ei riskinud seda kaasa võtta, kuigi tal õnnestus veel valvatavast rannast väljapääseda.

Lipp on olnud kolmkümmend aastat Eesti mullas, võibolla juba ise mul-laks saanud. See on nagu eesti rahva süda ootamas uue vabaduse ärkamist.

Materjalid:

- 1) A. Warma kiri 20. 12. 1943.
- 2) Eesti vabatahtlikud siin kuski, kiri 24. 12. 1943.
- 3) Kuupäevata Ju. kiri J-le.
- 4) Eesti Rahvusliku Iseseisvuse Liidu (?) kiri, kuupäevata.
- 5) Väljavõtte K. Talpaku päevikust 4., 17. ja 18. augustil 1944.
- 6) K. Talpaku kiri 21. 10. 1971.
- 7) G. Randoja suulised andmed 26. 12. 1974.

Hümni laulmine Võidupühal Jalkalas

KLOOGAL OHVITSERIDE TÄIENDUSKURSUSEL

Päevikumärkmeid

Esmaspäeval, 21. augustil marsime jälle Männikule. Seal on paraad ja rügemendi ülevaatus kindral Soodla poolt. Rügement esineb hästi. Päikese käes lehviv rügemendi lipp, mis kujutab ühel pool valgel põhjal Eesti vappi sõnadega „Eesti auks — tulevku pandiks!“ ja teisel pool Eesti lippu. Varda küljes oleval hõbeplaadil on kirjutatud: „Soomes võitlevale Eestlasele rügemendile — eesti emalt, kes ootab koju oma poega“. Varda otsas on kuldne soome lövi ja siidnööri otsas ripub kotike eesti mullaga.

Soodla tervitab meid tagasitulemise puhul ja üks sakslane loeb ette Himmleri käskkirja meile armuandmise kohta. Viimase ajal on poiste nägudel näha pilkavat muiet. Järgneb paraadmars, mille kohta kuuleme pärast kiitvaid arvustusi. See kõik toimub politseiorkestri saatel. Eesti hümn kõlab vägevasti, kuid järgnevat „Deutschland, Deutschland!“ ei laula muidugi keegi.

Teisipäeval, 22. augustil toimub arstlik järelevaatus. Ühtlasi on jutuajamine obersturmbannführer Riipaluga. Ta alavääristab meie rügementi ja seletab, et rügemendi lahutamine ja saksa vorm on paratamatud. Meil tuleb alistuda. Ühtlasi saame ka linnalood ja tunnistused, et võime soome vormi kanda. Mul on käinud külalised ja jätnud maha toidupakke. Üldse on tekkinud inimeste seas jutt, et me ei saa toitu, (mis on ka osalt õige) ja nii on kokku kantud igasugust sööki.

Kolmapäeva (23. aug.) hommikul läheme jälle Männikule. Seal on täita rida pabereid, kirjutada elulugu ja peale selle tahetakse meiega — ohvitseridega — igapäevaga isiklikult rääkida. See kõik võtab aega terve päeva. Pärast lõunat võetakse veel rügement paigale ja toimub uus formeerimine. I pataljon läheb täies koosseisus rindele, kuna II pataljon läheb Keh-

rasse väljaõppele ja saab uue formatsiooni. Kui kõik on lõppenud, peame meie veel sinna jääma. Meie juurde sõidab sturmbannführer Ahlemann, kes ütleb, et homme peame sõitma Kloogale, kus algab meie nn. „Führerlehrgang“. Rong läheb kell 9.30.

24. augusti keskpäeval jõuame Klooga jaama. Paneme pakid maha ja läheme omale korterit otsima. Staabist juhatatakse meid ühte majja võrdlemisi jaama lähedal. Seame end seal sisse ja vaatame, mis tuleb. Alguses aga ei tule midagi. Keegi pole meist õieti huvitatud. Käime suplemas Klooga järves ja pleegime päikese käes. Alles laupäeval, 26. augustil võetakse meid paigale. Samuti kolime teise majja.

Nüüd algab Kloogal väike õppus. Harilikult natuke koondrivi ja igasuguseid loenguid. Ühel niisugusel loengul laske-moonast näen omaks üllatuseks, et loengut tuleb pidama mu koolikaaslane Olaf. Selgub, et ta on siin rügemendi relvuriks. Lähem tema juurde ja räägime oma vahepealseist seiklusist. Üldiselt ei võta keegi õppust tõsiselt. Paljud puuduvad. Poisid käivad ühtlugu linnas. Seda saab isegi komandör Ahlemann teada ja järgneb vägev sõimamine. Kuid see ei avalda meile mõju. Sel nädalal ma Tallinna siiski ei sõida.

Juba algusest peale, kui Kloogale läheme, liiguvad jutud ja isegi ametlikult teatatakse, et meid tahetakse saata Saksamaale väljaõppele. Meil omal sellist kavatsust ei ole. Pühapäeval, 27. augustil ongi tulnud teade, et lähematel päevadel peab toimuma ärasõit ja meile korraldatakse Kloogalt ärajooks. Õöl vastu teistpäeva, 27. augustit, hiilime laagrist ära, et koguneda teatavasse kohta, kuhu peavad autod järele tulema. Selgub aga, et autod ei tule ja ka ärasõidu teated on valed, nii et läheme tagasi laagrisse.

Järgmisel nädalal ilmub ühel päeval kustki mees, kes soovib vabatahtlikke raske ülesande täitmiseks. Tingimused on: mees peab olema fanaatiline patrioot, kes tahab iga hinna eest jääda kodumaale ja peab omama juhtimisvõimet. Muidugi on see nuhk, kuid me ei taipa seda kohe ja nii avaldame kõik nõusolekut minekuks. Lõpuks valib ta siiski osa poisse välja. Ta edaspidisest jutust selgub aga kohe, mis mees ta on ja keegi ei lähe enam liimile. Õnneks ei tule meile sellest mingeid halbade järeldusi.

16. septembril tuleb suurem muudatus. Asi algab sellega, et meie komandör sturmbannführer Ahlemann otsustab meie kursuse lõpetada senisel kujul ja meid määratakse üksuste juurde. Laupäeval, 16. septembril toimubki see määramine. Ma jään Kloogale I pataljoni juurde, kuna osa meie poisse lähevad Paldiskisse, kuhu on majutatud II pataljon. Laupäeval anname ära ka püssid. Paar päeva tagasi oli meile antud ka saksa vormid.

Pühapäeval, 17. septembril käime patüli jutul ja ta tutvustab meid kompaniidele.

Esmaspäeval, 18. septembri hommikul koguneme oma väeosade juurde. On ettenähtud kahepäevane õppus — nn. „Gelände Tag“. Õo peame olema väljas. Poisid teevad päev läbi väikest õppust. Vahepeal sajab vihma. Meie logeleme niisama. Õhtul antakse meile talus pidulik õhtusöök hanepraega. Õösel on poistel lahing-laskmine. Käime ka seal kaasas. Sõtkume jõledas poris. Järgmisel hommikul ärkame peale lühkest magamist ja kohe selgub, et midagi on korrast ära. Kompül on juba läinud patüli juurde ja kompaniid juhib untersturmführer S. See on väga sümpaatne ja tasakaalukas mees, kuna kompül on noor, võrdlemisi tuisupea ja natuke saksameelne. Kompaniil on juba sõit sees. Lüüakse telke kokku ja pakitakse. Sööme kiiresti, mis kätte juhtub ja asume teele laagri poole. Enne laagrit jäädakse seisma ja asutakse väikest õppust tegema. See kestab väga lühikest aega, sest varsti tuleb kompül ja kompanii vöe-

takse kokku. Meile teatab ta, et meie rügement marsib rindele ja valib oma kompaniisse osa meist. Samuti formeeritakse kompanii ümber „Stosstruppideks“. Meie — ohvitseride ülejääk — oleme kuuldavasti määratud moodustatavasse III pataljoni.

Laagrisse jõudes selgub kohe, et asja taga peitub midagi tõsisemat. Juutide kohtlemine on hoopis teine: neid ümbritsevad laskevalmis relvadega sakslased. Riigisakslastele on antud Saksamaale sõidu käsk. Ühe sõnaga — laager on segaduses. Lähem koju ja magan natuke, sest paar viimast ööd on läinud peaaegu magamatult. Paldiskist tulevad koju mehed, kes ei jäänud II pataljoni koosseisu.

Vahepeal jõuavad meile teated, et sakslased tahavad rüüstata ladusid. Saadame sinna mehi korda jalule seadma. Põhja pool, laagri lähedalt paistab suur tulekuma — seal põlevad maha lastud juudid. Kell 24 tuleb meile teade, et peame kella 1-ks kogunema Führerheim'i. Kardame mingit lõksu, kuid ilmaaegu. Führerheim'is on koos kogu rügemendi ohvitserkond. Ruum on üleni suitsu täis. Komandör on vintis. Ta püüab pidada kõnet, öeldes muuseas, et kuna Soome on meid ära andnud, siis peame Baltikumi evakueerima ja annab käsu hommikul kõigil marssida oma üksustega Paldiskisse. Sealsamas moodustatakse Haupt. Starff. L-i (eestlane) poolt üks pataljon, kes peab katma teiste ärasõitu. Küsitakse sinna vabatahtlikke. Meie mehed avaldavad kõik soovi. Üksikutele õnnestub siiski pääseda. Sellest pole aga kasu, sest järgmisel hommikul tahetakse seda samuti laevadele ajada. Jõuame barakki tagasi hilisööl.

Kolmapäeva hommikul (20. sept.) arutame asja oma toas, kui tuleb telefoniline käsk minna oma üksuste juurde. Olen määratud III pataljoni 2. kompanii I rühma ülemaks ja täidan ka kompüli kohuseid. Mõtlesin, mida teha, sest Saksamaale ma sõita ei kavatse. Et mul on niikuinii tarvis laost endale seljakotti tuua, siis otsustan minna kompanii juurest läbi, et näha, mis seal lahti on. Ruts tuleb minuga kaasa.

Kui jõuame III pataljoni staabi ette, peatub meie kohal komandöri auto ja vana ise ronib välja. Ta küsib, mida me siin teeme ja käsib kohe võtta kompanii paigale ning marssida Paldiskisse. Mõtlen kähku, mida teha, aga palju pole valida, sest ta ise vaatab pealt. Annan Stabs-scharfführeerile käsu võtta kompanii paigale ja esineda minule. Vahepeal mõtlen, mida edasi teha. Komandör läheb staapisse. Samas näen, et tuleb U.Strff. S. ja küsin temalt nõu, mida teha. Ta on pataljoni adjutant. Saadame kompanii Paldiski poole teele korraldusega, et kes poistest soovib teel rivist lahkuda, see võib seda teha, ja „ametlikult“ pean ma lõunase rongiga Paldiskisse sõitma. Surume teineteise kätt ja lahkume. Toon laost endale seljakoti ja kindad ning lähen Olafi juurest läbi. Tal on ladu juba tühi. Ajame natuke juttu, kuid pole aega. Ta jääb oma lattu ja siiani pole ma temast enam midagi kuulnud.

Kodus arutame omavahel laagri ülevõtmise probleemi, kuid ei leia kohast meest, kes oleks nõus juhtimist enda peale võtma. Lõuna ajal asub teele eskadron suunaga Meemel. Õhtupoolel saame ühenduse Keilaga ja saame teate, et seal on Omakaitse juba kõik üle võtnud ja korra jalule seadnud. Kloogale tulevad sealt kaks meest, kes lubavad abi. Vahepeal on üksused marssinud Paldiski poole ja teel peaaegu kõik ära karanud. Poisse voorib mööda raudteed ja läbi metsa Tallinna poole. Näen, et Kloogal midagi erilist ei juhtu ja otsustan Tallinna sõita. Teel jaama tuleb mulle mootorrattal vastu rügemendi adjutant, kes küsib kuhu lähen. Annan põikleva vastuse, mille peale ta ähvardavalt naeratab ja sõidab edasi.

Rong sõidab aeglaselt metsa vahel, et poisid saaksid peale hüpata. See ongi täis meie poisse. Aeglaselt jõuame edasi ja videvikus saabume Pääskülla. Edasi rong ei sõida. Pääskülla jaama ees seisab Haapsalu rong. See on viimase võimaluseni inimesi täis. Isegi katusele ei mahuks rohkem. Astun jalgsi Nõmme poole.

Teel peatan ühe auto ja see viib mind Nõmme turuplatsile. Jõuan S. juurde, kus parajasti juuakse tervist Eesti Vabariigile, mis täna olevat välja kuulutatud. Pika Hermanni tornis olevat Eesti lipp. Midagi sooja valgub südamesse. Kas ikka tõesti on see võimalik?

Tahan minna K. juurde, mind aga hütakse tagasi. Selgub, et mind ootab major, kes elab nende korteri peal. Ta tahab saada teateid jõudude kohta Kloogal. Annan talle teateid niipalju, kui ma tean. Ta on telefoni ühenduses Soodlaga, kes korraldab varanduste valvamist ja korra hoidmist linnas ja Nõmmel. Käin vahepeal oma tuttavat otsimas, keda aga ei leia. Enne magamaminekut arutame veel kõiki neid küsimusi.

Hommikul äratav S. mind sõnadega: „Kõik oli bluff!“ See mõjub nagu noalööök. Kui ruttu võivad illusioonid kaduda. Selgub, et kogu Eesti valitsus on olnud ainult mingi aluseta jutt. S. otsustab ära sõita, neil on olemas mingi võimalus. Käin nendega koos veel linnas. Saan ka relva ja padruneid, rutates, sest mind peab auto ootama Harjumaa Omakaitse staabi ees.

Sammun kiiresti Omakaitse staabi poole. Linnas liiguvad eesti patrullid. Hermanni tornis on suur eesti lipp ja väike saksa lipp. Staabis selgub, et mingit autot Kloogale ei lähe, kuid K. räägib, et prof. M-i kaudu olevat levinud jutt nagu oleks inglasega kokkulepe saavutatud ja see Eesti osa, mis ei ole veel venelaste käes, jääb inglase valdusse. Ei tea, kas uskuda või mitte.

Kõik on nii segane. Otsin jälle võimalust S-ga kohtamiseks, kuid ei leia teda. Ta abikaasa aga ei näi seda juttu uskunvat. Küsin telefoniga jaamast, kas Paldiski rong läheb ja saades jaatava vastuse, lahkun. Arvan, et nad veel siiski ära ei sõida, kuid jätan siiski jumalaga. Lähen jaama. Seal on vägev segadus. Eesti jaamaülem on lahkunud pärast 24-tunnist töölolekut. Mingi sakslane ajab asju. Lõpuks siiski jõuab niikaugale, et umbes kell 14.00 võib Paldiski rong välja sõita (ettenähtud kella 9 asemel). Kogu aeg

on linna kohal vene lennukid. Flakk töötab. Pikkade peatuste järele jõuame Pääskülalt läbi. Saue semafori kohal tuleb pikem peatus. Sel ajal hakkab Tallinna poolt kuulduma müinat ja kerkivad suitsusambad: sakslased purustavad linna ja venelased pommitavad abistavalt kaasa. Näen, et peatus läheb pikaks, sest teine rong on ees. Võtan asjad ja lähen eelmise rongi peale. Samal ajal saabub Keila poolt rong. See on täis poisse ja ka meie ohvitserid on kaasas. Annan neile informatsiooni Tallinna olukorrast ja saan Turult küpsiseid ja õunamahla. Olen päeva läbi olnud söömata. Rong liigub edasi. Keilast helistan oma staapi. Saan kätte P. ja kutsun ta jaama. Parajasti tahavad sakslased mineerida Keila jaama, mida poisid takistavad. P-lt saan olukorrast väikese ülevaate ja sõidan edasi Kloogale.

Oma toast leian ainult Heino. Teised on staabis. Lähen sinna. Samal ajal algab Paldiskis ja Tallinnas pommitamine. Tavas on üleni valge ja plahvatused panevad õhu värisema. Elektriin on purustatud — staabis on pime. Varsti tuleb küünal. Ruum on mehi täis. Istuvad pikki seinääri. On just jõutud otsusele, et poisitele siiski nõu anda võimalikult ära sõita Saksamaale või Rootsi, kuidas kellelgi on võimalik. Ma ei hakka ka just sellele enam vastu vaidlema. Saame veel sealt staabi kaarte.

Koju minnes tuuakse meile kohe süüa. Mõtlen, mida nüüd teha. A. ja Piilu arvavad, et nad sõidavad öösel Keilasse. Otsustan nendega kaasa minna. Kavatsen ka ise nüüd otsida mingit sõiduvõimalust Rootsi poole. Võtan seljakoti, läheme autosse ja sõidame Keilasse, kus magan öösel Piilu juures.

Reede (22. sept.) hommikul sõidame Keila-Joale, et luua ühendust K-ga ja tema meestega (Marine Infantri). Teel aga tulevad nad meile autodel vastu ja ka meie pöördume tagasi. Sõidame läbi staabist, samuti Piilu juurest ja suundume Tallinna poole. Pärnu maanteel on rahvast murdu. Kõik voorivad linnast välja.

Kihutame 60 km tunni kiirusega. Tihti on kriitilisi silmapilke. Keegi on alla jäämas, kuid ikka läheb eest viimasel hetkel. Tallinna kohal on suured suitsupilved. Pääsküla juures on esimene meie meeste valvepost. Peatume pidurite ragisedes. Tee me kohe selgeks kes oleme ja edasi! Vabaduse puistee on samuti rahvast ja sõjaväelasi täis. On ime, et niisuguse kiiruse juures õnnetust ei juhtu. Pöördume Järve-Ülemiste otseteele. Raudteel on põlevaid vaguneid ja vedureid. Linna katab suits ja aur. Reidil on näha saksa transportlaevu. Inimesi hakkab teel hõredamaks jääma. Tulevad veel grupp soomepoisse: T. oma meestega. Nad ütlevad, et venelane on ligidal. Edasi liigume ettevaatlikumalt. Ees silmame kaht naist ja üht meest. Nad on teel ees ja lehvitavad. Jääme seisma. Meist 200 m. eemal kostub mürin ja kolin. Hüppame autost välja. Ülemiste järve juurest sõidavad parajasti läbi vene tankid ja pöörduvad Tartu maanteed kaudu linna. Tallinn on langenud.

Pöörame auto ringi, võtame naised peale ja kihutame tagasi. Raudtee juures lahkuvad naised autost ja me sõidame edasi mööda Raudtee tänavat. Nõmme jaama juures peatume. A. käib oma sugulaste juures ja me paneme autole uut bensiini ja vett. Edasi! Sõidame Pärnu maanteele. Jooksen ruttu kord S. juurde. Seal on ainult Paul ja vanaproua majahoidjaks. Perekonnast ei teata midagi. Tagasi autosse!

Teel Pääskülla kohtume Turuga. Ta on teel Haapsallu. Neil on läinud teine auto katki, kuid meie ei saa neid aidata. Edasi! Valingult toome ära N. ja sõidame Keila staabist läbi Piilu juurde. Seal korraldame veidi asju ja sõidame Kloogale, kus kohtame Rutsi ja Heinot. Ruts on oma mõtet muutnud ja tahab Eestisse metsa jääda. Heino otsib ülesõidu võimalusi. Teeme auto ja asjad korda, võtame Heino peale ning asume Haapsalu poole tee.

P. K.-s.

UNUSTUSSE JÄETUD PATALJON

Meenutusi kolmest nõupidamisest

I

Kehras 15. septembril 1944

Loojuv päike valgustas viljapõldusid, koltuvat sügismetsa ja teerada, mida mööda marssisime tagasi oma laagripaika. Metsad kajastasid eesti meeste laulust. Olime laulnud oma armsamat rivilaulu, mille sõnadega iga mees mõtetes kaasa elas. Seda lauldi võimsalt, sest sõnad tulid südamest. Kehrasse jõudes oli meie lauluks „Teid me tervitame kodumaa metsad . . .“ Nüüd olid need metsad meie ümber ja võtsid seda tervitust vastu.

Siin oli teisigi eesti „üksusi“, kes samuti laulavad õppustelt tulles. Need olid mõned lennuväe abiteenistussõjaväelased. Neil olid oma laulud, kuid ühe refrään lõppes alati „ . . . ja võit on tulemas!“ Sõdureil ei ole palju aega mõelda kodule, omastele, mälestustele, unistustele. Seda saab teha aga lauluga marssides.

Iga kompanii läks oma majutusalaile lauluga, kuid südameis oli üha suurenev rahutustunne. Kehrasse ja selle lähemasse ümbrusse oli paigutatud kodumaale naasnud rügemendi II pataljon. Allohvitserid olid majutatud ühte gruppi, üsna Kehra südamikku, raudtee äärde väikseks katusonniks.

Olime igal õhtul juhuslikult puutunud kokku teiste kompaniidega saamaks üksteiselt peamiselt kuuldule põhjendatult informatsiooni ja hoidmaks sidet omavahel. Täna õhtul oli kokku kutsutud igast üksusest mehi allohviterite laagrisse nõupidamiseks meie tulevikuplaneid üle. Kokku oli tulnud paarikümne mehe ümber, kuhu olid liitunud veel juhuslikult teisi.

Päevakorda meil ei olnud.

Esimesena kuulati ära, mida keegi siit-sealt kuulnud, saamaks üldpilti olukorrast. Kuulujutte oli palju, aga ei mingit

ametlikku konkreetset informatsiooni. Oli kuuldusi üksuse üleviimisest Viljandisse. Keegi teadis rääkida kapten Talpaku kodumaale saabumisest, aga ei teatud kuidas saada ühendust. Räägiti, et meie I pataljon olevat Tartu rindel võidelnud vaprast ja venelase löönud tagasi üle Emajõe. Samaaegselt möödusid rongid Tallinna poole ja need olid täis sõdureid. Olukord paistis väga segane olevat, mida nägime sakslaste närvilikkusest ja sõjaväe vooridest.

Meil oli kõneaineks, miks II pataljon on siia toodud õppimaks rivi, Hitleri tervitust, mida tavaliselt õpetatakse noortele, kes astuvad sõjaväkke. Sellejuures olid juhtkonnas kõik sakslased, kes suhtusid meisse ülbealt, ebasõbralikult ja isegi vaenulikult. Miks meie ei saa oma juhtkonda, kuigi noored ohvitserid ootavad Kloogal? Rügemendi osade omavaheline side kadus üksuste Männikult lahkumise-ga.

Meie arutluse teemaks oli:

— miks on meid unustatud siia onniks?

— kuidas saaks informatsiooni üldolukorrast ja meie edaspidisest saatusest?

— kuidas saaks ühendust võtta kõrgema eesti juhtkonnaga?

— kes on meie juhid ja kus nad on?

— miks meie üksuste vahel ühendus katkestati?

Kõigil vaevast südant olukord, kus ei saadud midagi teha kodumaa ja rahva heaks. Mõeldi, kas saaks ühineda I pataljoniga Tartu all, kuhu osa mehi olid juba omavoliliselt lahkunud. Kärsitud mehed olid kõik valmis rindele minema, selleks ju kodumaale sai tulnudki. Küsimusi oli palju, aga kellelegi ei saadud neid esitada ja vastajaid ei olnud.

Mõned olid väga tanged, et meid on unustatud siia Kehra suurte puude alla ega lasta tegutseda. Mõned püüdsid nalja teha. Osa oli aga endamisi mõtteis ja lubasid hakata tegutsema omal käel.

Moodustati komisjon, kes otsiks ühendust kõrgema eesti juhtkonnaga, esitamaks neile oma nõudeid ja saamaks informatsiooni praegusest poliitilisest ja sõjalisest seisukorrast. Osa mehi lubas minna omavoliliselt Tallinna ja tuua sealt soovitud teateid nii kiiresti kui võimalik. Loodeti meie kõrgemal positsioonil seisvate sõjaväelaste peale.

Ümber oli sügisöö täis sirtsude siristamist. Kaugusest kostis üksikuid mürtakaid. Rinne ei olnud kaugel ja see vajas praegu võitlejaid. Tegevusetuses hoidmine tegi meid kõiki rahutuks.

Üldine moraal oli siiski kõrge.

Üheks probleemiks olid aga täid.

Soomes ei olnud meil täisi. Nüüd magasime pesemata koos riietega ja ilma puhastamata onniks, kus vesi lirtsus põrandal, rotid jooksid öösiti üle jalgade ja sõid kodunt saadetud toiduraasakese. Olime korraga täisi täisi.

Saamata selgust oma küsimustele, tehti koosoleku lõpul ettepanek korraldada täiendustlus, suitsude peale. Toodi ajaleht, kus suur pealkiri rääkis Hitleri imerelva-dest ja võitudest, otsiti kõige suurem täi, kes pandi joonele ja prooviti siis kelle täi kõige kiiremini läbib lehele veetud joone vahe.

Täiendustlus tekitas nalja nõrkinud meeleolul. Pärast lahkusid mehed vaikselt, endamisi oma onniks, kus uni võitis kõik mured. Rotid said jälle tööle hakata ja keegi ei kuulnud neid.

Aga eemalt kostis kolme koosolekust osavõtja laul vaikselt sügisööl koos sirtsude kooriga: „Teid me tervitame kodumaa metsad . . .“

II

Maardus 21. septembril 1944

Olime kogunenud Fosforiidi kaldale Narva maantee kõrval asuva kiviaia äärde nõupidamiseks, kuna olukorra segasus oli

muutunud juba väljakannatamatuks. Meid oli veel umbes 30 meest ümbruskonnas, kes olid kohale jäänud. Meil ei olnud juhtkonda, kuid agaramad meie hulgast on võtnud omale algatuse üheskoos nõupidamiseks ja millegi ettevõtmiseks. Olime inimesed, sõdurid ilma juhtkonnata, sest sakslastest juhtkond oli salaja lahkunud. Sellest meile teatamata jätmine on teinud mehed väga pahaseiks.

Toitu jagati meile poolteist päeva tagasi. Laskemoona oli vaid mõned padruid ja relvaks ainult vintpüss. Mõnel grupil polevat aga üldse laskemoona olemas.

Kuulujutte oli igasuguseid, mida olime kuulnud maanteel liikuvailt inimestelt. Neist oli tõsisem: sakslased lahkuvad Eestist. Eesti Vabariik olevat väljakuulutatud ja Eesti lipp lehvivat jälle Toompeal. Kuid venelane olevat väga lähedal. Sakslaste üksused olid kõik ida poolt lahkunud ja meie üksus oli veel ainuke, kes viie padruidiga oli siia kaitsesse jäetud.

Kõik oli vaikne, lahingumüra, mida varem kuulsime, oli kadunud. Üksikud vene luurelennukid tiirlesid õhus. Meie koosseis oli jäänud segaduses väikseks. Pooled olid lahkunud. Kuid teateid, mis määratud meile, ei saanud kustki ning näis, et olime saatuse hoolde jäetud.

Meestes oli siiski kihk tegutsemiseks. Ja seda kiiresti. Otsustati koos siit lahkuda Tallinna suunas ja otsida üles mõni eesti üksus või ühineda Pitka mees-tega. Ja kui keegi soovis oma teed minna, siis anti talle luba lahkuda.

Kolm sakslast, kes silda mineerisid, ütlesid, et enam pole üksusi tulemas. Me palusime end võtta veoautole, et siit taanduda. Sakslased keeldusid ja ähvardasid püstoliga. Meie mehed olid niivõrd pahased pettuste üle, et tekkis kakuks ja üks sakslane sai surma. Auto võeti nende käest ja sakslased saadeti jalgsi Tallinna poole.

Nüüd koondasime kõiki siin olevaid mehi kokku, et autoga neid viia uude asukohta. Auto pidi ootama teest kõrval oleval metsavahe teel.

Need olid viimased korraldused, et mehed peavad kokku koguma ümbruskonnas hulkumas olevaid sõdureid. Samal hetkel sõitis Tallinna poolt kolm veoautot relvastatud sakslastega. Meie nõupidamine katkes. Sakslased peatusid maanteel meie läheduses, mehed hüppasid kahele poole kraavidesse ja alustasid meie tulistamist. Tekkinud tulevahetuses laskisime oma viimased padrunid ja siis taandusime metsaservale. See oli nähtavasti kättemaks surma saanud sakslase eest.

Et kogu sündmus tuli ootamatult, siis hajusime metsas ja oli raske leida uut sidet. Eemal olevad sõdurid arvasid, et venelaste patrull avas tule. Kuna meil oli seljas saksa vorm, siis oli raske tunda metsas, kes on oma või võõras.

Side kadus ka teiste gruppidega. Õhtu saabus ja päike heitis merre tulipunaseid kiiri. Idas oli suur vaikus, aga Tallinnas töötas õhutõrje, kuna vene pommi- ja luurelennukid olid üleval. Üks vene lennuk tulistas ka pardarelvadest meie poisse metsa serval.

Olime jäänud lindpriideks. Oodatud ühendused jäid tulemata, iga mees jäi kas omaette või paarikaupa tegutsema, et astuda vaikselt ja kiirelt lääne poole. Olime saanud hulkureiks II pataljonist.

III

Põhjarannikul oktoobris 1944

Olime ühe vana talutare lakas õlgede sees, et katsuda saabuval õöl kuidagi magada. Me polnud enam sõdurid, vaid kandsime talust saadud erariideid. Aga magamisest ei tulnud palju välja, kuulasime iga häälsust ja auto müra.

Venelane oli vallutanud kodumaa ja võitlused käisid veel Sõrve poolsaarel. Metsapuhastajate üksused otsisid endid varjajaid sõdureid ja rannad olid tugeva valve all. Liiklus oli öösiti keelatud.

Lakas oli seitse sõdurit, neist neli leegioni võitlejat ja kolm soomepoissi, I., Volli ja mina. Olime siin lahke talurahva poolt juba paar nädalat varju leidnud ja

täna olime kogunenud siis viimast korda, et sosinal kõnelda ja üheskoos nõu pida, mida keegi kavatseb edaspidi teha. Olime igaks võimalikuks üllatuseks ettevalmistatud, kui venelane peaks kogemata või teadlikult tallu tulema.

Meie kõigi vahel valitses äärmiselt südamlük sõprus ja ühtekuuluvuse tunne. Leegioni poisid, kes pääsenud Tartu rindelt, teadsid hästi meie kangelaslikust võitlusest. Nad hindasid, et tulime appi. Olime võidelnud üheskoos oma kodumaa eest ja tegime oma parima. Meie kõigi lootused ja unistused on luhunud ja nüüd ootasime vaid karistust. Volli oli ainus soomepoistest, kes oli I pataljoni koosseisus saanud täita ülesandeid, milleks siia oli tulnud. Mina ja I. ei olnud sugugi rahul. Me ei saanud midagi kasulikku teha oma maa ja rahva heaks.

Arutelu oli nagu iseenesest kahte gruppi jagunenud. Soomepoisid analüüsisid oma minevikku ja leegioni võitlejad oma võitlusi idarindel. Küsimuses oli ikka, miks jäeti II pataljon saatuse hooleks. Kui oleks keegi mingisuguse teate saanud, et sakslased kavatsevad maalt lahkuda. Meil oli suur pettumus eesti kõrgema juhtkonna üle, et see ei teinud midagi meie heaks, kuigi nad meid kodumaale kutsusid ja töid. Kui teadnuksime varem sakslaste otsusest, oluaks meil kõigil olnud võimalusi läände pääsemiseks.

Meeleolu oli kõigil masendav.

Me ei hällise ega kaeba, et tulime kodumaale. Selleks ju Soome sai mindud, et häda korral tagasi tulla. Vähemalt saime näidata, et me ei ole kargurid. Oma jutudes elasime veelkordselt läbi maabumise paberkaartidega Paldiskisse ja eesti rahva juubelduse, meie laulud rongil, kus tõesti eesti metsi ja järvi tervitati.

Volli rääkis Tartu võitlusist. Mina samaaegselt kuidas II pataljonis õppisime Hitlerit tervitama. Aga et sakslane salaja lahkudes jättis meid ilma laskemoonata Fosforiidi kaldale, seda ei saanud talle andestada. Kuid ikka tulid küsimused, miks meil ühendused katkesid, miks me ei saanud informatsiooni taandumiseks ja ühine-

maks teiste üksustega? Miks me ei saanud olla kõik kodumaale ta raskel tunnil kasulikud?

Aga I pataljon päästis tagasitulnud soomepoiste au.

Tartu rinde mehed rääkisid, kuidas neil segadus tekkis rindelõigis, sest sakslane ei rääkinud ka neile oma tagasitõmbumisest. Kuid nad kuulsid seda ometi eesti juhtkonnalt. Meie väike eesti rahvas ei suutnud võidelda suure Venemaa vastu.

Mida peame nüüd tegema?

Igähehel oli selge, et talust peame koha lahkuma, sest ümbruskonnas oli jutt juba liikumas sõdurite varjamisest siin talus. Meile võidakse teha haarang, ja mis saab siis talurahvast, kes oli meid nii lahkesti hoidnud.

Arvi lubas minna tagasi Viljandisse, oma koju, ja kutsus mindki kaasa. Teine leegioni mees otsustas minna Tallinna tööd otsima. Kolmas leegioni mees tahtis jääda samasse külla talutöödele traktori juhiks, kuna ta juba töötaski siin nädalapäevad. Neljas ei teadnud otsustada kuhu minna, arvas aga, et hakkab vist ise astuma Siberi poole.

Soomepoisid mõtlesid kuidas ehk saaks veel pääseda üle lahe Soome. Aga rand oli hoolikalt valvatud, see tundus võimatuks ja meil puudusid tutvused, kuigi olime üsna mere kaldal. Soomepoiss I., kelle kodus me kõik olime, otsustas jätta koju ja vaadata, mis juhtub. Me kahekesi Volliga soovisime lahkuda mööda rannikut Viinistu poole ja tahtsime uurida, kas ei ole siiski võimalust pääsemiseks. Mulle tuli meelde unenägu, mida nägin laeval, kui rügement naasis kodumaale ja ma olin jäänud laevalael tukkuma. Olin punase lehma kõhus, aga ma ronisin sealt välja kõige mustemast august. Kas see ei ütle midagi, et ma peaksin pääsema „kottist“ välja?

Mõttevahetusi oli mitmesuguseid. Leppisime kokku, ükskõik kuhu keegi ka ei satuks, et ta kirjutaks mõne rea siia tallu. Kui kirja ei tule, siis teatakse, et on

Kaks fotot I pataljoni spordivõistlustest Jalkalas. Ülal: vaimustatud mehed heidavad õhku maratoni võitja V. Lillaka. All: moment Võidupühal 1943 peetud korvpallivõistlusest, Aasma (langes 19. nov. 1943) korvi heitel.

juhtunud kõige halvem. Ja selle halvima vastu olime kõik valmis.

Vastik, rahutu tunne valdas meid kõiki — kas tõesti selle haiseva venelase pärast, kes valitseb jälle meie maad, peame tundma hirmu! Arutelu jäi vaiksemaks ja harvemaks. Kõik olid süvenenud oma mõttesse.

Sügest sügisööst kostis eemalt Soome lahe kohin, mis tuletas meelde samasugust ilma ja põgenemist aasta tagasi Soome suunas, kui meil olid sihid ja unistused parema tuleviku poole. Nüüd olime siin saatuse hoolde jäetud lindpriid hulkurid, jälle põhjarannikul.

See mere kohin nagu kutsus, ootas ja meelitas. Ta juhtis meie mõtteid uuesti üritama sinnaminekut, kust tulime vaimustuse ja võitlustahtega. Jälle Põhjaneela suunas, kuigi tänasel tormisel ööl seda ei näe.

Soomepoisid mõtlesid ainult sellele võimalusele, ega saanud sellest lahti. Leegioni mehed nagu ei tule üldse sellele, et seda katset tehagi. Omaalgatuslik üritusvõime leegionäridel puudus, mis võibolla tulenes saksa sõjaväe süsteemist.

Magamisest ei tulnud kellelgi midagi välja. Igal oli mõttes midagi, mis näris peas ja kipitas kõhus. Olime poolunes, poolärkvel, vahel juba nagu venelaste käes, siis jälle vabaduses. Nägime võitlust, Soome randa, merd, kuulsime jälle mere kohinat, tuult, mõni kröbin äratas: ehk on venelased? Kõik oli segamini, ei tea kas magad või oled ärkvel.

Siis koitis hommikuvalgus, kukk kires, keegi kõhn vene nooruk oli tulnud juba tallu piima küsima. Vaatasime läbi kitsa prao taluümbrust.

Lahkumishetk oli käes. Kaelustasime üksteist, surusime üksteise käsi, soovisime teineteisele parimat. Ühised võitlused ja saatuse oli meid niivõrd ühte liitnud, et leegioni võitlejate ja soomepoiste silmi valgus pisaraid. Ka tänasime talurahvast lahkuse eest ja seegi jumalagajätt tõi silma pisaraid.

Olime Volliga esimesed, kes talust lahkusid, ei tea isegi kuhu, aga mingi lootus oli siiski südames. Sammusime mööda kõrget paekallast, mööda põldusid, kus eemalt palstis Soome laht ja ümbrusest kostis veel üksikuid püssilaske.

Johannes Vihma

Kolm JR 200 eesti ohvitseri: vasakult vänrikki R. Mandel, ratsumestari G. Abi ja vänrikki L. Luts, sidekompani ülem, kes langes Viiburi lähedal

OHVITSERIDEKOOLIS

Päevikukilde

Laavetisse — UK/JR 200 asukohta sõjane esheloniga. Sinna jõudes on pettus, sest eluruumid on väga viletsad. Üks dine hobusetall on ümberehitatud ja al me elame. Meie toas on 64 meest. stu võtmas on meid kohe terve kari rrasid, kes kole kurja häält teevad. Järgmisel hommikul lähebki kohe lahti nge mahv. Pole aega minutitki. Alguses öeldagi meile otseselt, et oleme sõjalis. See tuleb veidi hiljem. Siis aetakse üle ka õpilase õlakud peale. Kooli üles on alguses maj. Olanterä, kompüliks ratsumestari Orlamo. Päevad möödud vee ja vilega päris kilrest. Varsti hakk tulema teste ja proove, nii et tööd palju.

Kuna kannatame kõik näljatunde all, siis hetame juuresolevast leivavabrikust alt-

Kivijärve kaunis maastik oli meeldivaks ümbruseks väheseile vabadele tundidele

käe suitsude vastu leiba. Selle äriaga tegeleb ka meie kokk P. Ükskord aga saadakse sellele jälile ja siis on ülekuulamist ja askeldamist palju. Erilisi tagajärgi asjal siiski ei ole.

Kahjuks ei käitu aga ülemad meiega mitte hästi. Liigselt on ülearust sõimu ja narre karistusi. Sellest läheb teade meie rügemendi härrade kõrvu. Tulemus on see, et everstiluutn. Savonen tuleb ja teostab ülekuulamist. Tagajärg on rida ümberpaigutamisi. Kooli ülemaks tuleb maj. Suomaa — haruldaselt tore mees. Meie joukk. johtajaks ltn. Kuhanen. Ka temaga saame hakkama. Kompüliks on juba tükk aega ebasümpaatne kapt. Jaakonkari (ratsumestari Orlamo on abikompuill.). See kestab kuni algab Kannase rünnak.

Kaugusmõõtja tund Kivijärve kaldal kevadel 1944

*Ohvitseridekooli meelelahutustrupp „Juhlaosasto“
Haminas külaskäigul*

Isetegevuses tegutseb meil rida toimkondi: pidude, ajakirja, spordi j.t. alal. Ka on meil oma laulukoor — juht Ott J. Sellega on meil mitu esinemist. Suurem sõit toimub Haminasse, kus korraldame peo. See on just samal päeval, kui algab venelaste rünnak Kannasel.

Algab Kannase rünnak. Meie rügement teeb suuri tegusid. Ka meie poisid igatsevad rindele, kuid muidugi meid ei lasta. Küll aga peab meie kool kolima tahapoole, kuna ta jääb juba rinde piirkonda. Igapäev voorib mööda evakueeritud Kannaselt. Meie sümpaatne ülem maj. Suomaa lahkub ja asemele tuleb ev.luutn. Haahti — äärmiselt vastumeelne tüüp.

Enne meie lahkumist pommitavad venelased Taavetti põlema. Meie poisid näevad suurt vaeva kustutamise ja raudtee kor-
daseadmisega.

Lõpuks saabubki kauaoodatud ärasõidupäev — see on 1. juulil. Asume öhtul Taavettis rongile ja sõidame välja. Sõit läheb läbi Kouvola-Lahti-Riihimäki-Toivola-Tampere-Porisse. Tore on sõit läbi ilusa soome

maastiku paljude järvedega. Poris saame paar tundi linnas jalutada ja öhtul sõidame edasi Niinisallo — Soome UK asukohta.

Asume elama vineertelkidesse järve rannal. Parajasti on alanud väljaõpet uus lend soomlasi, nii et näeme kuidas vaesed mehed saavad koledasti sõitu. Käime nendega koos söömas suures sööklas. Ka meil käib töö kõvasti edasi ja palju kõvemini kui Taavettis lõpupäevadel. Saame ka erialalist väljaõpet, nagu kahurväe, side, TT, KRH jt. alal. Esialgne lõpp on ettenähtud 20. juulil, kuid seda pikendatakse 31. juulini. Anname ka paar kontsertkirevat öhtut Kankaanpääl ja Niinisalos. Need tekitavad soomlastes suurt vaimustust.

Kursuse lõpp kujuneb pidulikuks. Minister Varma on Niinisalos, samuti Päämaja Vapaaht. Tsto juhataja kapt. Inkinen ja Vellner. Hommikul peab Varma meile väikese kõne ja käsib olla rahulik — kõik tahavad ju kangesti Eestisse, kus käivad võitlused — kuid õige aeg polevat veel tulnud. Kella 2-ks koguneme kantiini suurde saali, kus toimub meie ülendamise pi-

*Eestlastele kuuluv laagri-
ala. Vineertelgid, kuhu
upseeri-oppilaat olid
majutatud*

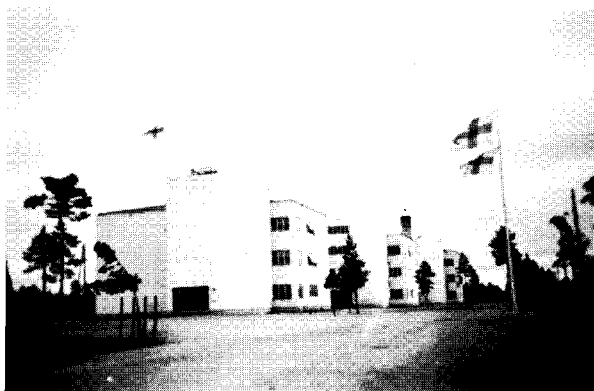
dulik talitus. See algab „Põhjamaa poegade“, mida saadan klaveril. Järgneb väike ülevaade kooli tegevusest ja algabki tunnistuste jagamine ja ülendamise käskkirja ette lugemine. Kui see on sooritatud, anname Soome ohvitseri vande. Sellega lõpeb pidulik talitus ja siirdume ohvitseride sööklasse pidusöögile. Sinna saabub Mannerheimilt ja kindral Tuompolt (päästaabi ülemalt). Peetakse kõnesid — meie poolt kõneleb Imant Rebane, kes väljendab selgesti meie soovi minna Eestisse võitlema. Öhtul on kohvik „Linnulaulus“ koosviibimine. Hommikupoolle ööd jõuan laagrisse tagasi. Hommikul äratav meie vana tore veebel värskeid vänrikke sõbraliku huumoriga.

Järgmisel päeval — 1. aug. sõidame ära Niinisalost — suunaga itta. Peab ütleva, et pole just kahju lahkuda sellest higi ja tolmu pesast. Sõit läheb läbi Haapamäe-Pieksämäe-Savonlinna-Elisenvaara-Käkisal-

mi. Et oleme ju ohvitserid, siis on meil sõidul võrdlemisi suured vabadused. Linnades käime maas. Eriti tore on Savonlinnas. Poolteise päeva järel jõuame Käkisalmi. See linn on üleni varemeis ja väljasurnud. Ainult korstnate mets. Asume elama linnast välja — Senkalahte väikestesse majakestesse. On päris mugav. Meid käiakse filmimas ja pildistamas. Osa meist lahkuvad rügementi — rindele, teised jäävad edasi vanasse kohta. Meeleolu läheb ärevamaks, sest liiguvad jutud meie Eestisse mineku kohta. Lõpuks teatatakse meile, et Mannerheimi otsusega lubatakse meid sõita kodumaale, kuid peame seal astuma sel juhul saksa sõjaväkke. Sellepärast on meeleolu morn, kuid keegi ei kahtle kodumaale mineku otsustamisel. 17. augustil koguneb rügement Myllypellole, nende hulgas on noored ohvitserid, et sõita kodumaale.

P. K-s.

*Niinisalos asuva Soome
Sõjakooli peahoone*

Vaade majutusaltl järvele

RAAMAT SOOMEPOISTEST

Uustalu, Evald /ja/Moora, Rein: Soomepoisid. Ülevaade eesti vabatahtlike liikumise ja sõjateest Soomes ja kodumaal Teise Maailmasõja ajal. /Välja andnud:/ Soomepoiste Klubi Torontos, JR 200 Sõprusühing Stokholmis ja JR 200 Koondis Göteborgs. Toronto 1973. — 427 lk. + LXIV pildi- ja kaarditahvli.

Kirjutada raamatust „Soomepoisid“, vaa-delda seda kui teaduslikku teost, see on austav ülesanne „Põhjale Tähistel“ toime-tuselt. Kuid mitte kerge ülesanne: liiga võimsalt löövad peale mälestuste lained Soomes veedetud aastast, nooruspõlve valdavast elamusest.

...Terijoki, hilissuvi 1943: vabaõhuteat-ris toimuv „aseveli-ilt“, kuhu on marssi-nud ka vist kogu Jalkala laager. Kui orkes-ter avapalana pörutab lahti kodumaalt kõr-vu jäänud saksa marsilaulu („Edelweiss“ — „Orvokki“), siis võib hetkeks kahelda, et kas oligi mõtet Soome põgeneda... Kuid siis kava muutub soomepärasemaks. Ja õhtul laagrisse tagasi marssimisel Kar-jala metsad kajavad eesti meeste laulust. Laulavad vist kõik rühmad, ja helid segu-nevad üksteisega lojuva päikese valgus-tatud maanteel ja kaunis looduses...

Kellel meist ei oleks selliseid mäles-tusi? Ja kes suudaks siis jaheda ükskõik-susega kõnelda neid nii intensiivselt taas-elustavast raamatust? —

Kas mõistame õieti, kui suurt sündmust ja saavutust tähendab see raamat? Vist mitte päriselt, kui ei võta appi mõnd võrd-lust — ka teistest maadest ja aegadest.

„Sakala Partisanid Vabadussõjas 1918—1920“ (Viljandi 1934). „Kungl. Livregemen-tets husarer“ (Stockholm 1935). „Hämeen Ratsurykmentti — Hämeen Ratsujääkäri-pataljoona 1917—1967“ (Mikkeli 1967). — Kolm rügementi ja kolm ajalugu, mis kõik erinevates tingimustes sündinud. Rootsi husaaride kroonika on koostatud riiklikus sõjaajaloo uurimisasutuses. Sakala parti-

sanidest kirjutades kapt. P. Kangrol kind-lasti oli suureks moraalseks toeks edasi-elav väeosa; oli ka võimalus külastada la-hinguvälju ning suhteliselt kerge intervju-eerida väikesel kodumaal elavaid asjaosa-lisi veel üsna hiljuti asetleidnud sõjasünd-mustes. Häme ratsarügemendi ajaloo pu-hul aga võib vist osutada vaid üht soodus-tavat tegurit — oma veteraniühingut („Ratsumieskilta“).

Umbes sama ebasoodsates oludes ju on sündinud ka „Soomepoisid“, suurelt osalt samuti ühe rügemendi ajalugu. Kuid tule-musi ei või võrrelda. Ühel puhul: õhuke, „ratsaväekollaste“ plastkaante vahel olev raamatuke, tehniliselt mitte eriti õnnestu-nud ja sisu poolest paiguti kaunis abitu. Teisel aga: suur köide, mis nii kaane, il-lustratsioonide kui ka trükipildi poolest silmapaistvalt hea ja kauni kujunduse on saanud. Ja mis oma sisu tasemel — nagu otsekohe märkab — samuti ei ole võrrel-dav H. R-i ajalooaga, vaid hoopis mõlema muu, palju soodsamates tingimustes sün-dinud teosega. Olgem siis rõõmsad selle oma raamatu üle ning tänulikud kõigile as-jaosalisile tema väljaandmisel!

Üks aspekt ehk veel! On tõsiselt kahju, et sellist ajaloo teost ei ole saanud ega nähtavasti enam saamaski teine, seda vä-hemalt samal määral pälvinud eesti mees-te üksus: 20. SS-diviis. Sellest on küll il-munud mitmeid häid ja huvitavaid mäles-tuskõiteid (klassikuks siin jääb vist J. Remmeltgase „Kolm kuuske“) ja veel enam artikleid eri publikatsioonides, mitte aga uurimust-monograafiat. Ja põhjuseks vist eeskätt on see, et „Eesti Diviisi“ meestel millegipärast puudub oma vete-raniühing — see nähtavasti on vältimatu eeltingimus mele olukorras.

• • •

Üheks iseloomustavaks jooneks meil „soomepoistel“ ju oli omapärane (dis)-proportsioon: ligi poolteist aastat kestnud

ettevalmistust Soomes — võitluseks Ees-tis, mis siis vaid umbes kuu aega kestma pidi. See ajasuhe muidugi peab peegeldu-ma ka raamatus, samuti kui selle arvus-tuses.

Relvavõitlusest, nii Eestis kui eelneva-tel kuudel ka Soomes, kirjutab R. Moora. Kuigi ülesanne ei ole kerge olnud — ma-terjali liiga vähe Eestis, „liiga palju“ Soome lahingute kohta! — saame korraliku üle-vaate. R. Moora küll ei ole ajaloolane, vaid teise töö mees. Kuid ajalookirjutuse mee-tod, s.t. eeskätt allikakriitika, ju ei ole nii imepärane, ja töö suurelt osalt seisneb ik-kagi materjali otsimises ja kogumises. See nõuab palju tarmu ja visadust, ja seda tõesti on jätkunud.

Kui R. Moora niisiis vaatleb „võitlus-teed“, kaas autori E. Uustalu osaks on jää-nud (samuti raamatu alapealkirja mõttes?) kogu eelnev, sellele väljaviinud „liikumine“. See on suhteliselt raskem ülesanne: periood mitte ainult pole pikem, vaid ka sisult enam keerukas, nii faktide kui nen-de põhjusseoste osas. Kuid selle mitte kerge ülesande E. U. lahendab üldjoontes hästi, koolitatud ajaloolase oskuse ja rutiini-ga.

Mis siin kõlgepealt (ja ehk veidi para-doksaalselt!) silma röömustab, on see ot-sekohesus, millega ajaloolane ka negatiiv-seid nähtusi ette toob. Veel üheks iseloo-mustavaks jooneks „soomepoiste“ ju paraku olid ka üsnagi rohked omavolilised lahkumised väeosast: ajutised „hüppesse“ minekud, aga ka lõplikud deserteerumi-sed. Ja nendest ei ole küll armas jälle lu-geda nüüd. Kuid surnuksvaikimine ei oleks asja parandanud — pigem vastupidi!

Agas kõige rõõmustavam on muidugi, et kogu see „liikumine“ ülevaade üldse on võinud ilmuda. Kuidas tekkis ja teostus Soome põgenemise mõte? Kus kohal — mis laagrites, koolides või kursustel — toimus seal eesti vabatahtlike väljaõpe? Kuidas sündis oma rügement, ja mis arengut tegi siis Soomes ja kuni lahingute eel-õhtuni veel läbi tema organisatsioon? Nen-de küsimuste kohta meil ju polnud ülevaa-det, ei Soomes olles ega veel aastaküm-neid hiljemgi. Selle ülevaate aga annab

nüüd E. Uustalu — suure põhjalikkuse ja täpsusega. Sündmuste kroonika lisaks ta käsitleb ka põhjusseoseid, millede avasta-misel tal on olnud teravat pilku. Neid seo-seid arutatakse vastavate üksikisündmuste puhul, aga ka mitmes ülevaate-peatükis.

Ka see osa raamatust rajaneb laiale al-likmaterjalile (mille kogumisel ka R. Moo-ra ilmselt on veel palju kaasa aidanud). Dispositsioon („kondikava“) on selline, et vaevalt muud ja paremat lahendust osu-tada võib. Jutustus ise voolab stiili poo-lest üsna ladasalt (paiguti laused on küll liiga kompaktsed). Ja sisu poolest jutt va-hel (näit. ptk. „JR 200 asutamine“; lk. 62 jj.) saavutab erakordselt head ülevaatlik-kust ja kontsentratsiooni.

• • •

Kuid ükski inimlik töö pole ju täiuslik, ja arvustus ei oleks „arvustus“, kui ta mit-te ka kriitikat ei sisaldaks. Ning selle esi-tamine kindlasti on kõige kohasem siin oma ajakirjas.

Kuigi E. U. annab hea ülevaate, see pä-ris kogupilt ehk siiski jääb saamata. Mõt-len siin just oma eesti üksuse sündi — seda ajas mitmejärgulist ja „ruumis“ (eri laagrid j.n.e.) mitmeharulist arengut, mille läbi väiksest Vallila pataljoni jäägrühmast kasvas välja JR 200. Kogupilt siin vist või-nukski küll anda vaid mingi graafiline skeem. Aga suureks abiks olnuks juba liht-ne kronoloogiline tabel.

„Ortodoks“ seisukohast muidugi on puuduseks, kui teaduslikus teoses on (na-gu eriti R. Moore tekstis) pikki, mitme lehekülje suurusigi tsitaate teistest allikatest. Ja ilukirjanduslik jutustus ei või olla allikaks teaduslikus teoses, ainult il-lustratsiooniks populaarteaduslikus raa-matus — mida aga „Soomepoisid“ küll on-gi teatavas mõttes.

Mõnes kohas siiski märkab ka meetodi-viga. Ka nõuaksid mõningad faktid paran-dust-täiendust, kuna teised tunduvad üle-arusenagi. Ja perspektiiv ehk siiski jääb veldi kitsaks mõnes mõttes. Mõlemas vii-mases seoses vist osalt on süüdi see, et loetud kirjandus on veidi ebatäielik.

Mõni näide kõige selle kohta.

Mitte väikese iludusveana torkab kõigepealt silma, kui ühe 1941—42. a. traagilise põgenemisloo puhul meenutatakse J. Vilmsi hukkamist a. 1918 Helsingis (lk. 17). See jääb liiga kaugeks paralleeliks, nii inimeste kui üldolukorra mõttes. Kui aga E. U. sealjuures lühidalt ja m.h. W. Tomin-gase a. 1970 ilmunud mälestustele toetu-des väidab, et Vilmsi „mahalaskjajaks“ tõe-näoliselt polnud mitte sakslased, vaid ar-vatavasti (ja mingi arusaamatuse tõttu) Soome sõdurid, see ei ole ka enam õige allikakriitiliselt. Ja väide ise tohiks olla ekslik või igatahes eksitav. Mälu ütleb pä-ris kindlalt, et vastava eriuurimuse järgi (Al. Looringult ja avaldatud vist „Akadee-mias“) J. Vilmsi hukkamine sündis igata-hes ühe Saksa leitnandi otsusel ning tema komando järgi. Ärme siis teeme soomlas-tele ülekohut, ka mitte ebatäpse väljendi-ga neile varju heites.

Üheks varjaseks, kui tähelepandavaks episoodiks ju oli veebel A. Rägastiku kau-gluure-piilkonna tegevus ning hukkumine Arhangelski ruumis 1942. a. sügisel (lk. 13 j.). Siin langenute loetelu (R. Mooralt) si-saldab vigu nimeses ja langemise aeg on konsekventselt vale (a. 1943). Need vea-d ilmnevad võrdlusel mõne kodumaise-kom-munistliku allikaga — „Faktid ja kommentaarid“ (1965); L. Barkov: Abwehr Eestis — mida selliste lihtsate seikade osas vist usaldada tohiks.

Agas tähelepanu vääriks ehk seegi, mida väidetakse selle salga ülesannetest. L. Barkov kirjutab (lk. 108 j.): „... Saksa väejuhatuse kavatses 1942. aasta oktoobris maandada Arhangelski oblasti Konosha ra-joonis õhudeessandi, mille eesmärgiks oli [Nõuk. Liidu] põhjapoolsete ühenduste-de läbilõikamine... ja arendada pealetungi-operatsioone... lõunasse Vologda suu-nas“. Ja Rägastiku luuresalga ülesandeks olnud esmajoones „otsida sobivaid maa-kohti õhudeessantide maandamiseks, kogu-da... andmed strateegiliselt tähtsate tee-de kohta ja teha kindlaks, kas motoriseeri-tud väeosadel... on võimalik neid mööda liikuda“. Kui see on õige — ja kui mäleta-da, mis määratud tähtsust Nõuk. Liidu sõ-japotentsiaalile omasid suured liitlaste

konvold Arhangelski jäävabasse sadamas-se — siis järeldus on märkimisväärne. Siis Rägastiku piilkond, see Soome mundrites, kuid Saksa relvadega salk (pilditahvel IX), tegutses suurpoliitilises seoses — ühes kogu II Maailmasõja tähtsas strateegili-ses sõlmpunktis.

Kõige suurema tähendusega verstopos-tiks kahtlemata jääb Soome peastaabi ot-sus 24.04.1943: lubada eesti vabatahtlike vastuvõtmist. Siin ühenduses on (lk. 35 jj.) toodud ka mitmeid lähemaid asjaolusid, m.h. Saksa sideohvitseri kindr. W. Erfurthi päeviku põhjal (kuidas ta oma aastaid hil-jem ilmunud raamatus asja „ümber ütleb“, on vähema huviga). Ja kogu vahetu põh-jusseoste ahela selgitamisel E. Uustalul ilmselt taas on olnud teravat silma. Kuid milline oli õieti laiem poliitiline tagapõhi?

Juba 1943. a. algul (Stalingrad!) Venega rahutegemise küsimus tõusis esile Soome välis- kui ka sisepoliitikas. Ja rahu asjas nüüd kõigepealt U.S.A-ga tolle algatusel peetud pikemad läbirääkimised muidugi pahandasid kõvasti Saksat. Kuid nende luhtumine omakorda pahandas ära U.S.A., kes just 24.04.43 pidi (mida soomlased juba 23.04. kartsid) katkestama diplomaat-likud suhted Soomega. Aga siis täiesti viimasel hetkel Helsingi saatkond sai uue ja vastupidise korralduse: Washington ei tahtnud asja kokkulangemist samal päeval toimunud Vene-Poola suhete katkestamise-ga, äsja ilmsitunud Katõni massimõrva ta-gajärjel.

Rahu tegemine Nõuk. Liiduga aga ei ka-dunud nüüd enam päevakorralt ära Soo-mes, vaid muutus järjest põletavamaks kü-simuseks. Ja alles selle Soome rahuküsi-muse faasis ja taustal niisiis sai alguse ning läks hoogu meie eesti „jäägriliikumine“. See tohiks omada huvi mõlema, nii meie kui soomlaste vaatekohast.

Kapten Talpakul on muidugi õigus: meie ei kirjuta mitte mingit Soome rügemendi ajalugu („P.T.“ nr. 13). Kuid JR 200 ju kuulus siiski Soome sõjaväkke, kelle võit-lus teostas Soome valitsuse (ja ülemju-hataja!) välispoliitikat 1941—44. a. Jatkusõjas. Ja selleski mõttes oluks vist asja-kohane lühidalt skitseerida mõlemat, nil

sõda kui poliitikat, raamatu sissejuhatu-ses. See oluks seda hõlpsam, et leidub häid ülevaateid: näit. L. A. Puntila „Suomen poliittinen historia“ või E. Horn-borgi „Det fria Finland 1917—1957“. — Kuid lugemist väärinuks vist ka T. Polvi-neni põhjapanev välispoliitika uurimus „Suomi suurvaltojen politiikassa 1941—1944“. Sõjategevuse osas siis küll ongi kasutatud ka standardteost: Kuussaari-Niitemaa „Suomen sota 1941—45“. Kuid muude sõjaraamatute asemel või kõrval ehk tasunuks lugeda veel kol. Y. A. Järvi-neni kõrgetasemelist analüüsi „Jatkosoda-taistelut“ (1950).

Veel kirjanduse kohta: mõnd informat-siooni pakub, ehk veidi üllatavalt, ka tsen-suuriülevaade K. Viikuna raamat „Sanan val-vontaa“ (ptk. „Viro“; lk. 132 jj.). Kuuleme m.h., et ajakirja „Malevlast“ toetasid ma-janduslikult ka „Propaganda-Aseveljet“, ja saame meeldetuletuse, et Soome ringhää-lingu eestikeelsed saatel tulid katkestada.

* * *

Mõnes kohas on vist ajaloolase otseko-hesust siiski ära varjutanud diplomaatlik „ülesilumine“. Kuuleme küll (lk. 274) pas-tor O. Puhmi kõvast konfliktist 13.07.44 rüü-l kol. E. Kuuselaga — mitte aga (vrdl. ka lk. 133, 275) lähemalt konflikti põhju-sest. (Või kas ehk on O. P. ise mõtlema-tult tahtnud olulise küsimuse „ärapiimen-damist“?)

Peatükis „Suhted tagalaga“ taas on (lk. 138 j.) juttu ühest nüüd nii Saksa kui ka Vene agendiks oletatud Helsingi sekelda-jast, keda aga ainult nimetähe „M.“ all mainitakse. Aga kui keegi teine ajaloolane teisi jälgi mööda sama loo oletusele välja jõuab, kuidas ta võib siis teada, et küsi-muses ikka on sama isik — sama „M.“?

Üldsegi see peatükk on vist suhteliselt kõige ebarahuldavam E. U. tekstiosas. Ju-ba pealkiri on eksitav: juttu on suurelt osalt tagalast endast ja selle sündmustest-nähtustest (mis küll huvi pakuvad). Ja ühe olulise küsimuse puhul — saadik Warma ja tema ringkonna suhetest sõjameestega — arutlus läheb päris käest ära. Ma ei refereeriks enam seda arutlust (lk. 139), vaid toaksin ainult oma vastuväiteid.

„Joka äia mene uima!“ — hommikune ujumine Jalkalas suvel 1943

Ohtune sõõgiaeg

Kui prof. V. Voionmaa ühes kirjas 1943. a. sügisel räägib, et eestlased lootvat Narva jõe liinil kuni sõja lõpuni vastu panna, see jutt võis ehk küll pärineda A. Warimalt. Kuid vahetult prof. V. ju kuulis seda oma parteijuhil V. Tanneri käest — ja päris erilisel taustal. Voionmaa ja Tanneri vahekorrad olid juba varem halvad, ja 1943. a. suvel nad läksid lausa riidu rahuküsimuses. Ja kuna V. sihiks ilmselt oli tõestada T. naiivsust või põikpäisust välispoliitikas, ta võis nüüd oma kirjas ka ebatäpselt, mõninga liialdusega edasi anda Tanneri (ja Warma?) avaldust.

Kuid mis alust on arvata, et see avaldus mingil kujulgi eesti sõjameeste kõrvu ulatus? See on peaküsimus; seda aga ei puudutata.

Ja veel: kui siis (jaan. 1944) venelased tungisidki välja Narva jõe, see kindlasti oli sama suur õnnetus Warma meelest kui sõjameeste silmiski. Selles ühenduses küll ei või (kuivõrd siin midagi pole surnuks vaigitud!) leida põhjust, miks sõjamehed oleksid pidanud umbusaldama Warmat ja kogu tema gruppi Helsingi „tagalas“.

• • •

Alguses meenutatud Jalka meeste marssi Terijoele mainitakse ka raamatus (lk. 112), kuid koos väitega, et seal toimunud ooper „Carmeni“ vabaõhuetendus. Minu mälu järgi küll oli muudki kava ja „Carmenist“ vaid üks stseen (duett?). Kuid just selle mälupildi ebakindlus või ekslikuski on õpetlik — see näitab veelkord, kui tähtis ja tänuväärne on see suur töö, mille Uustalu ja Moora on ära teinud kirjalike allikate kogumisel.

Kui aga see Terijoe marss nii kustumatult on meelde jäänud, siis ka ühel erilisel põhjusel: selle rõõmsa ja lootusrikka meeleolu tõttu, mis igatahes uustulnuka muljel valitses tookord meie hallis mundris vabatahtlike seas. Aga soomepoiste meeleolu ja moraali üldistki kõrgpunkti vennasmaal tähistab võib-olla — nagu vist raamatutki (lk. 123 j.) tahetakse vihjata — just Jalka suvi.

Hiljem siis meeleolud ilmselt muutusid ja vaheldusid — ja seegi kajastub raamatus (lk. 123 jj.). Siin aga „mõne üldistava

joone“ tõmbamist ehk oleks tulnud teha veelgi ettevaatlikumalt. Kõik need üldistused ju rajanevad siiski vaid mõne mehe (rügemendiülema, informatsiooni-ohvitseri, päevikut pidava sõduri) isiklikule muljele. Ja seda nähtuse kohta, milliseid ühiskonnateadus ikkagi uurib erilise meetodi abil. — Mis meeleolu valitseb momendil M. üksuses Ü., selle kohta ju kahe mehe muljed võivad tugevaltki lahku minna. Ja kummal on rohkem õigus, seda ei või otsustada veel kolmanda mehe subjektiivne mulje, vaid ainult objektiivne ankeet („gallup“).

Siin tulemegi soomepoiste ajaloo kahe peaprobleemi juurde. Need on lühidalt: Soome minek, ja Eestisse tagasitulek.

Viimase puhul ju toimuski elementaarne „gallup“: meeste allkirjade andmine oma otsuse kohta. Kuid miks oli Soome tulnud ja miks taheti nüüd Eestisse tagasi minna — kas mängis osa mingi omavaheline kihutustöö, või kas sellist polnud vajagi? — selle kohta pole kunagi mõõtmisi toimunud. Ja ainult selletõttu siin ongi võinud puhkeda suuri vaidlusi — teatavasti just raamatu käsikirja-faasis, kus ka taheti veel mingit tagantjäreli „gallupit“ korraldada („Ankeet soomepoistele 1973“). See aga oli, otsekoheselt öeldes, asjatundmatu ettevõtte. Soomepoiste ei ole küll arvuliselt väga vähe vabas maailmas, kuid kas nad ka mingit läbilõiget kogu JR-200-st kujutavad, on täiesti teadmata. Nii nad võivad vaid iseenda nimel kõnelda. (Või siis teistest rääkides ainult tugineda oma kunagistele muljetele, millede subjektiivsusele nüüd veel lisanduvad mäluvead.)

Eestisse tagasimineku kohta aga on ju ka arvustatud kui suurt väärsammu. Seda kriitikat on esitatud juba aastakümneid, vahel ka meie endi ridadest. Ja viimati ning väga teravalt teeb seda lipnik Kaul Kadak, just raamatu „Soomepoised“ arvustuses („Eesti Päevaleht“ 08.06.74). Tema peamised etteheited siin on, kui õieti mõistan, järgmised kaks: 19. aug. 1944 Eestisse tagasi minnes „ülepeakaela tõtati appli natsimeelsele sakslasele“, ning paljud mehed läksid ka „aastaiks nõukogude vene vangilaagrisse hävinemisele“. Ja vä-

ga läbipaistev on K. K. soov, et samas valguses oleks asja kujutanud raamat „Soomepoised“.

Kuid just seda ajalooteos ei või teha. Subjektiivselt mehed ei läinud ju Eestisse mitte sakslaste teenriks ega venelaste orjaks; siht oli midagi muud. Ja seda ajaloolane ei või ignoreerida: kõige põhilisemaks nõudeks tema teaduses on just see, et sündmusi tuleb vaadelda eeskätt asjaosaliste endi vaatekohast, nende motiveerimise mõista püüdes. Ning samuti ta ei tohi vähemalgi määral rakendada „tagantjäreli tarkust“. Mispärast „sajad“ eesti mehed 19.08.1944 läksid (või saadeti) „aastaiks“ vene vangilaagrisse, sedalaadi küsimust ei või esitada ajalooteoses.

Nagu selle Eestisse tagasimineku otsuse subjektiivset sisu, nii ka tema lange-mise objektiivset seost ja tausta ei tohi kujutada vildakult, vales valguses. K. Kadak kurjustab „poliitiliste solistide“ üle, kelle „algatusel“ olla toimunud poiste „Eestisse saatmine“. Kuid ta ei nimeta, et poisid — s.t. JR 200 valdav enamus — ise „hääletasid“ Eestisse mineku poolt. Ja küsimuses polnud järsk tundepehang, vaid pikema aja jooksul väljakujunenud seisukoht. Ning oldi ka täiesti teadlikud valitsevast raskest ja keerulisest olukorrast: kodumaa oli suures hädaohus; kuid mida oli Eestisse minnes oodata sakslaste poolt, selle kohta ei teatud midagi, kardeti aga mõndagi (lk. 281 jj.).

Eelõeldu taustal võib küll mõista, kui soomepoiste kojutulekut on hinnatud eri viisil. Kuid küsida tuleb: kas oleks siis mingi muu lahendus üldse enam võimalik olnud? Kas mingid poliitikute teod või tegemata jätmised oleksid enam võinud ära hoida seda, et poisid ikkagi oma tahtmise teostasid ja miskil (võib-olla ebaväärikamal) viisil Eestisse tagasi läksid?

See ilmselt on kõige kesksam probleem. Seda riivatakse ka raamatus (lk. 261), mitte aga K. Kadaka arvustuses. Ja see lünk ilmselt jääb ka kõige põhilisemaks puudujäägiks tema süüdistuste puhul ko-jumineku asjas.

Raamatule aga ei või siin mitte midagi olulisemat ette heita. Nii Eestisse mine-

Kaevikupilt. Kaevikuäärel lihtne peegel-seadeldis, mille kaudu jälgiti venelaste tegevust

I pataljoni juures olnud „sotilaspoika“ sü-venenult oma käsitöös

kut kui Soome tulekutki käsitlevad peatükid tuginevad taas võimalikult suurele allikmaterjalile. Ja käsitus ise on põhjalik ning küllaltki süstemaatne, eelkõige aga asjalik ja objektiivne.

Laiem taust, võrdlused nii rahvuslikul kui rahvusvahelisel pinnal — need ei ole vajalikud mitte ainult selle raamatu tähenduse mõistmiseks. Vähemalt samal määral neid on vaja ka tema objekti, soomepoiste liikumise enda iseloomustamisel.

Geograafiliselt kõige lähemaks rööpnähtuseks, aga ka mingil (küll lähemalt selgitamata) määral teednäitavaks eeskujukski meile soomepoistele muidugi oli soome jäägriliikumine. Kuid umbes samal ajal, kui jäägrid Saksasse läksid, kogunesid Austrias elavad poola mehed J. Pilsudski leegioni. Ja leidub ju veel palju muidki näiteid, kuidas noored mehed oma kodumaa tuleviku nimel võõra mundri selga panevad. Kõigi nende „võõrleegionitega“ meil on nii ühiseid kui ka erinevaid jooni, millede äranäitamine lisaks reljeefust soomepoistest saadud pildile. — Kahjuks mitte jõudes käsikirja läbi lugeda, ma siiski soovitasin sellele rahvusvahelisele taustale veidi tähelepanu pöörata raamatus. Kuna seda ei sündinud, siis vihjaksin vastavale kokkuvõttele ajakirjas („P.T.“ nr. 10; lk. 27).

Rahvuslikus perspektiivis taas kõigepealt tõuseksid ju esile võrdlused muude eesti vabatahtlike üksuste, kasvõi näit. Sakala Partisanide Polguga. Kuid juurde tuleb ja suuremat huvi omab poliitiline dimensioon — soomepoiste roll meie allesjäänud, põranda all tegutseva juhtkonna tööriistana.

See moment tuleb hästi esile raamatus. Sellega on ju lähedalt seotud ka küsimus (igatahes teadlikumate) soomepoiste ideoloogiast, ja seda valgustatakse juba kõige esimestel lehekülgedel. Samas üldseoses vahel (lk. 392) kasutatud populaarne termin „kolmas võimalus“ aga on küll alati ebarahuldavana tundunud: asja välispoliitilist aspekti nagu esiplaanile tõstes ta on ka omane mõtet juhtima välispoliitilise utopismi süüdistuste ja vaidluste kõrvalrajale. Asja tuuma ehk annaks selgemalt

ja võib-olla ka väarikamalt edasi üks Soome ajaloost laenatud mõiste. Nagu J. Uluotsal, K. Liidakul, O. Tiefert j.t. poliitikutel nii ka soomepoistel oli juhttäheks oma riik, nad olid „iseseisvuse mehed“.

See motiiv aga ei kao ära ka järgnevatel lehekülgedel. Ja ta suubub heasse kokkuvõttesse, mida veel huvitavalt täiendavad mõned võrdlused Läti ja Leeduga (kuid mitte samuti kahe suurvõimu vahel manööverdama pidanud Soomega). See kokkuvõtte antakse lõpppeatükis („Luhtunud lootused“), kus lugeja ka veel saab elava kirjelduse Tallinna langemisele (22. 09. 1944) eelnenud päevade dramaatilistest sündmustest ning soomepoiste osast nendes.

Juba selle ühe peatüki tõttu raamat „Soomepoisid“ saab laiematki kandvust ja huvi kui vaid ühe eripalgelise eesti vabatahtlike üksuse seisukohast; ta valgustab ka üht kesket lõiku ja sündmustikku Eesti uuemas poliitilises ajaloos. Aga samas peatükis ja samadest Tallinna lõppsündmustest avaneb ka nagu veel tagasivaade kogu soomepoiste pooleteistaastasele teekonnale, mida nii põhjalikult, huvitavalt ja hästi kirjeldatakse selles raamatus.

Raamat soomepoistest on sisutihe, on rikas raamat.

Kindral Pajari kõnelemas 18. augustil 1943
Jalkalas peetud hõimupeol

JÄRELSÕNA „SOOMEPOISTE“ AUTORILT

„Soomepoiste“ raamatu üle on nendenade ridade kirjutamiseni 1974. a. suvel ilmunud kaks kommentaare vajavat sõnavõttu. Teised seda teost käsitlevad kirjutised ajakirjanduses on olnud tutvustavat laadi, ilma et nende kohta oleks omalt poolt midagi ütelda. Samuti oleks vähe motiveeritud avalikult sõna võtta igasuguste kitsamale ringkonnale määratud ja kohati seda teost teravalt arvestavate arvamisavalduste kohta. Ilmselt on need arvustused ringkirja autorite enestegi arvates sedavõrd nõrgalt põhjendatud, et nendega pole sõandatud avalikult välja tulla.

Kaks eelmainitud sõnavõttu, mis aga ilmselt „Soomepoiste“ koostajate kommentaare vajavad on Kaul A. Kadaku kirjutis 8. juuni „Eesti Päevalehes“ ning Jüri Rimmelga kirjutis sama lehe 19. juuni numbris. Mõlemad kirjutised puudutavad allakirjutanu arvates sedavõrd keske tähtsusega küsimusi, et nende üksikasjalisem vaatlus tohiks pakkuda üldist huvi.

Kadaku arvustuses esitatud seisukohadest oleks põhjust ventileerida kõigepealt tema sisuliselt iseendast igati õiget väidet, et kõnesolevas ajaloos ei ole autorid esitanud omi hindavaid seisukohti ja seda eeskätt rügemendi Eestisse tagasimineku küsimuses. See väide on seotud sooviavaldusega, et teos vajanuks mingisugust kokkuvõtet, mis seal nüüd puudub.

Soovi mingi kokkuvõtte järele on olnud kuulda eraviisiliselt ka mujalt, nii suusõnaliselt kui ka kirjalikult. Ja kuigi selliste sooviavalduste puhul ei ole enamasti selgitatud missugune see kokkuvõtte peaks olema, on sooviavaldajate teadaolevaist seisukohtadest, eeskätt jällegi rügemendi Eestisse siirdumise küsimuses, ilma pikemata olnud selge missuguseid asjaolusid selline kokkuvõtte pidanuks rõhutama, või vähemalt välja tõstma.

Asja nii olles, tohiks olla võrdlemisi selge, et igasugune kokkuvõtte pidanuks mingil moel teoses esitatud asjaolusid hindama — n.ö. nende erikaalu katsuma kindlaks määrata. On ilmne, et igasugune selline hinnang saanuks olla ainult autorite subjektiivne arvamine, kuna küsimuses ei ole ju asjaolud, mida saab mingi mõõduriista abil kindlaks määrata. Ja kui mitmete enam-vähem kõrvalküsimuste puhul autorite subjektiivne „kaalumine“ tõepoolest võinuks ülevaate huvitavust tõsta, olnuks seda samahästi kui võimatu teha keske kontroverse küsimuse puhul, milleks nagu juba tähendatud, on meeste tagasi Eestisse võitlema siirdumine.

Nii kuidas seda küsimust ka oleks katsutud kokkuvõtlikult hinnata, olnuks vaevast õige seda avaldada soomepoiste ühingute endi kirjastusel. Haarab ju ühingute liikmeskond kõnesolevas kontroverises küsimuses kindlal veendumusel olijaid nii ühest kui teisest mõttesuunast. Seepärast oli kindlasti õigem teha nii nagu on tehtud: registreerida kõik omaaegsed ühel või teisel viisil dokumenteeritud asjaolud ning jätta kokkuvõtete ja järelduste tegemine lugejate endi hooleks.

Et see kõige tõenäosuse järgi tõepoolest oli sobivaim moodus antud eeldustel teose avaldamiseks, tohiks selguda ju neist jõupingutustest, mis tehti teose väljaandmise peatamiseks. Viimane oli ju ilmselt ühe väikese grupi poolt algatatud aktsiooni siht, kuigi sõnaselgelt räägiti mingi redaktsioonikomisjoni moodustamisest, mis käsikirja vastavalt selle komisjoni soovidele oleks ümber töötnud. Kuidagi teisiti ei saa ju sellest aru saada, kuna autorid olid omalt poolt niisama sõnaselgelt kinnitanud, et nad sellise redigeerimise, resp. tsenseerimise otsuse puhul oma käsikirja tagasi võtavad. Järelikult poleks kavatsedud redigeerimiskomisjonil midagi olnud redigeerida.

Asjaõeldule on ehk kohane lisada, et

teos mingisugusel kujul ikkagi oleks päevalgust näinud, kuigi ehk mitte nii mahukana kui see nüüd ilmus. Kahtlemata leidunuks käsikirjale kirjastaja ka väljastpoolt soomepoiste ühinguid, missugusel juhul avanenuks muidugi ka võimalus K. Kadaku jt. poolt soovitud kokkuvõtete lisamiseks. Kuigi seeläbi ehk käsitluse huvitavus võinuks tõusta on allakirjutanu arvates siiski hea, et kirjastajaiks jäid soomepoiste ühingud. Selle hüvega võrreldes tohiks kokkuvõtete ja hinnangute puudumine teosest olla väikesem puudus.

K. Kadaku arvustuse teiseks tähtsaks tähelepanujuhtimiseks on see seik, et lähemalt pole püütud selgitada, kust rügemendi Eestisse tagasimineku algatus tuli. Peab ütleva, et see soovivaldus on teataval määral üllatav, kuna selle esitaja hästi teab kui vähestele ja ebakindlatele faktidele selline käsitlus võinuks tugineda. Seepärast tuleks vist niisugusest soovivaldusest pigem sedamoodi aru saada, et arvustaja kinnitab erilist tähtsust kõnesoleva küsimuse pikemale ventileerimisele, kuigi see võinuks toimuda ainult spekulatsioonil kujul.

Kui see oli arvustaja tagamõte, siis sai see sobiva vastuse Jüri Remmelga kirjutise näol. Sisuliselt võttes ei esine J. Remmelga poolt ühe soomlase suhu pandud seletus mitte esmakordselt. Ütleb ju ka kapten K. Talpak oma mälestusis ajalehes „Teataja“ 9. mail 1954 järgmist: „2. augustil . . . Tulime koos kapten Kiroviga saadiku juurest välja ja tänaval ütlesin omad kahtlused temale avalikult välja: küllap on nüüd soomlastel rügemendi kojusaatmist tarvis.“ Samas kirjutises on sellele teisele ühenduses veel lisatud, et „Eesti vabatahtlike tagasiminekuuga oli hoitud ära suurim kurbmäng Eesti-Soome vennasrahvalike suhete ajaloos.“

• • •

J. Remmelga poolt esitatav seletus on üksikasjalisem, olles kokkuvõtlikult järgmine: Niipea, kui soomlased nägid endid seisvat olukorra ees, et nad ettenäh-

tavas tulevikus on sunnitud kapituleeruma, tekkis küsimus, mida teha eesti rügemendiga. Tuli ju ette näha, et venelased hakkavad nõudma eesti vabatahtlike neile väljaandmist. Ja kui altkäe järelepärimine oli näidanud, et Rootsi venelastega võimalikult tekkivate sekelduste kartusel ei taha eestlasi vastu võtta, jäigi üle ainult nad kodumaale tagasi saata, mis oli suhteliselt kergesti korraldatav. Muude sobivate abinõude kõrval peab Remmelgas võimalikuks, et selleks ka saadik Warma kaasa aitas.

Ei saa salata, et esitatud arutlus näib olevat igati loogiline ja usutav. Küsimus on aga kas see arutlus juba oma loogilisuse pärast ei tundu nagu veidi kahtlaseks? Või nagu vahel seda armastatakse öelda — liiga ilus, et olla õige! Nii loogiliselt ja otstarbekohaselt ei saanud asju tol ajal enam hästi ajada. Ja peale selle ei seleta see kontseptsioon sugugi kuidas 2000 meest saadi individuaalselt küsitluse panna kahest võimalusest valida kodumaale tagasimineku kahtlemata kaudselt hädaohtlikuma tee. Seletus, mida me uskuda võiksime peaks seega siis sisaldama veel teisi komponente peale Remmelga poolt mainitute.

Kõnesolev seletus oleks kuidagi mõeldav juhul kui soome juhtkond mingil moel avaldanuks survet Eestisse tagasimineku võimaluse valimiseks või vähemalt seda soovitanud. Tegelikult tegid viimased aga just vastupidist, mis arvatavasti on kõigi kohalolnute mälestus ja mulje neist sündmustest. Kahjuks ei leidu raamatus „Soomepoisid“ viimaks mainitud asjaolu kohta rohkem andmeid kui ainult lühikene väljavõte leitnant Karl Pärnoja päevikust. Kuigi käsikirja esimeses versioonis oli sellele tähelepanu juhitud, et samal ajal kui Soome kaitsejõudude ülemjuhatus pidi paratamatult igati pooldama eesti vabatahtlike tagasi kodumaale siirdumist, asus JR 200 juhtkond otse vastupidisel seisukohal, soovitudes meeste mitte minna. Selle kärpe kohta kirjutab käsikirja esimest versiooni lugenud kolonel E. Kuuse la aga terava märkuse, millest selgus, et

rügemendi juhtkond ei olnud poolt ega vastu, vaid täitis ainult käsku.

On ilmne, et sedavõrd pädevalt poolt tulnud kinnituse kummutamiseks oluks vaja kaaluvaid kaasaegseid allikaid, mis õigustanuks käsikirjasse jätma sellist hüpoteesi. Ilma soliidse allikmaterjali toeta jäänuks käsitlus, mis soomlaste osavust asja korraldamisel nägi just kõrgema ja alama juhtkonna erinevas seisukohavõtus ja tegutsemises, õhku rippuma. Kahjuks oli aga sellist allikmaterjali kaasaegsete dokumentide hulgas raske leida ja nii jäigi eelmainitud K. Pärnoja päevikumärkus raamatusse ainukeseks tunnistuseks sellest, et soomlased ikka eesti vabatahtlike Eestisse tagasi saatmise sihis küll mingit märgatavat aktiivsust ei arendanud.

Vähemalt ei teinud soomlased seda mitte avalikult. Mis puutub varjatud tegevusse, millest Remmelga sõnavõttus arvatavasti juttu on, siis me sellest uurimise praeguses järgus midagi ei tea ning kõik see jutt peab jääma puhtal kujul spekulatiivseks. Et see aga on tõenäoline, selles muidugi suuri kahtlusi ei tarvitse olla, mis aga ei ütle rohkem kui et meie rügemendis tegutsesid Saksa ja Vene sihtide heaks töötajate kõrval peame seadma ka Soome huvide eest väljasolijaid. Et vähemalt kahte esimest liiki tegutsejaid rügemendis oli, on niivõrd endastmõistetav, et seda teisiti ei saakski kujutleda. Ei saa me ju oletada, et sakslased võinuks enda sõjarinde läheduses ilma igasuguse kontrollivõimaluseta lubada tegutseda rügemendil, mille koosseis avalikult deklareerib end Saksa poliitiliste sihtidele risti vastukäiva suuna heaks töötajaks. Vastavad Saksa organid olid seepärast paratamatult sunnitud eesti vabatahtlike hulka Soomes poetama oma kontaktimehi, kes neid kõigist olulisest informeerisid ning mõningad märgid näitavad, et seda tehti juba õige varakuti, ammu enne Soome mineku massiliseks muutumist.

Veelgi endastmõistetavam kui sakslaste puhul oli muidugi N. Liidu vastavate

organite püüe ka eesti vabatahtlike rügemendi infiltreerimiseks. Et see neil teatud määral õnnestus, näitab Ahlbergi üleminek rindel ning teise topelt-agendiks osutunud Jollase põgenikelaagri funktsionäri äkiline Eestisse tagasimineku. Et mees ei olnud paljalt sakslaste agent, nagu tol ajal arvati, näitab see, et teda pärast Eesti taasvallutamist Punaarmee poolt ootas soe koht Tallinna Tehnikaülikooli juures.

Mis Soome ülesandel tegutsejaisse puutub, siis oli nende värbamine ju hoopis lihtsam, nii et meil vaevalt kunagi mingit ettekujutust võib tekkida, kes niisuguseid ülesandeid võisid täita. Aga ka teiste puhul on vaevalt võimalik õrnadest kahtlustest selgemat pilti saada. Osutus ju kõigi eesmärgiks otsustava küsimuse puhul, milleks oli rügemendi Eestisse tagasi siirdumine, täpselt seesama, mis oli raamatus „Soomepoisid“ üksikasjalisel käsitluse põhjustel samahästi kui kõigi patriootiliselt häälestatud eesti vabatahtlike soov ja püüe.

Ainukene kahtlus, mis selles ühenduses võib tekkida on, et kas N. Liidu sõiduvees olid juba tõepoolest rügemendi Eestisse tagasimineku poolt võisid tegutseda. Et ka neile selline instruksioon võis antud olla, tundub siiski tõenäosena kui arvesse võtta, missuguseid pingutusi N. Liidu organid hiljem on teinud läänemaailma paiskunud põgenike kätte saamiseks. Ja et rügemendi enamusel võis õnnestuda Rootsi pääsemine, seda tõenäoliselt tuli venelastel siiski arvestada, kuna tegemist oli ikkagi meestega, kes juba kord olid sellise illegaalse piiriületamisega hakkama saanud, olles seda pealegi suures enamikus teinud endaalatuslikult. Pääses ju isegi osa Ingeri pataljonist tulema, kuigi neil puudus vastav kogemus, olles Eestist Soome siirdunud legaalselt ja suuremate üksustena. Ja kuna sõjaliselt oli Balti maade saatus seks ajaks juba otsustatud, siis võis rügemendi Eestisse tagasimineku näida otstarbekohasena ka venelaste seisukohalt vaadatuna.

Kuna mõlemas siin käsitletud sõnavõttus teose „Soomepoisid“ kohta maini-

takse saadik A. Warmat rügemendi tagasi Eestisse siirdumise ühe võimaliku algatajana, resp. teostajana, siis oleks põhjust ära märkida, et nii üks kui teine oletus ei ületa võimalikkuse piire. Seejuures ei tohiks aga olla mingit kahtlust, et E. V. saadik toimis eesti rahvuslikes huvides, nii nagu sellest aru sai tema ja peaaegu kogu JR 200 patriootiliselt häälestatud koosseis. Olid ju eesti vabatahtlikud Soome tulnud sõjalise väljaõppe saamiseks selleks, et „õigel ajal“ kodumaale tagasi pöörduda ning iseseisvus taastada. Kuigi see „õige aeg“ kaugeltki polnud saabunud, milles saadik Warma loomulikult oli niisama teadlik kui kõik teised ja mida ta sõnaselgelt väljendas ka oma kojumineku tuhina vaigistamiseks ettevõetud kõne-reisil rügemendi 1944. a. juulis, ei olnud ta teiselt poolt aga ka täiesti pessimist võimaluste suhtes teatud väikest osa Eesti territooriumist enda käes hoida kuni sõja lõpuni. Seega siis sama idee, mis lätlaste vaimustas Kuramaa koti kaitsmisel kuni viimseni. Et sel kangelaslikul panusel igasugune tähtsus puudus, seda ei võinud teada ei lätlaste ega ka saadik Warma. Ja kuigi poliitiliste seisukohtade hindamiseks öeldakse olevat ainsaks mõõdupuuks tulemus, on kindlasti vale ägedalt taunida teatavate riskide võtmist, mil riigi ja rahva saatus on kaalul. Lõpuks asus ju samale seisukohale ka Eesti Vabariigi Rahvuskomitee enamik.

Mis osa oli saadik Warmal JR 200 tagasikutsumise otsuse arutusele võtmisel Rahvuskomitee foorumil, see ei ole teada. On ainult teada, et tema oma kirjaga J. Klesmentile 23. juulil nõudis selle küsimuse otsustamist Rahvuskomitee poolt ja et asi seal arutusele võeti professor J. Uluotsa ettepanekul. Veel on teada, et viimane pidas saadik Warmaga ühendust J. Klesmenti kaudu, aga kuna kõik asjaosalised on nüüd surnud ilma selle küsimuse kohta teateid järele jätmata, siis peame konstateerima, et meie teadmistes selle küsimuse kohta on lünk.

Niisama vähesed on meie teadmised A. Warma kontaktide kohta Soome valit-

susega ning kaitsejõudude ülemjuhatajaga. Ainukene tähelepanujuhtimine, mida meil selle kohta on võimalik teha, seisneb kahe teatava kuupäeva kokkulangemises. Küsimuses on III Armeekorpus ülema poolt eesti vabatahtlike soovil Päämajale 13. augustil saadetud järelepärimine, et kas eesti rahvuslik juhtkond pooldab rügemendi Eestisse tulekut? Sellele saabus Eesti Vabariigi Rahvuskomiteelt 14. augustil telegramm täielikuma kojukutsega.

Kas see ajaline kokkusattumine meile midagi kindlamat ütleb kui igatsugu oletused, jäägu igati otsustada. Lõpuks on kogu eelnev jutt, nagu juba varem tähendatud, ainult spekulatsioon. Sel põhjusel ei ole seda ka soomepoiste ajaloos niisugusel kujul käsitletud, kuna taotlus oli esitada sündmusi ja nende põhjusi nii nagu need selgusid eeskätt kaasaegseist allikaist ning võimalikult peatselt sõja järel kirja pandud asjaosaliste mälestusist.

Evald Uustalu

Kaks I pataljoni ohvitseri: vasakult arst ltn. I. Sulg ja valistusupseer l. Vörk

KÜÜNLAVALGUSE SUUNAS

Nurisemine ja sõduriele kuuluvad kokku. Mahv ja pähevalamine, vandumine ja ropendamine moodustavad kasarmu eetikas auväärsse positsiooni. Vaevalt keegi saaks eeldada taevalikku olukorda, eriti rindel, et alamus valitud sõnastusega laulaks kii-dulaulu ülemusele ja ülemus paitades ho-siannataks alamuse pead. Sõjavägi polevat oma moraalsel kõrgusel, kui sealt ei kos-taks kirumise käinat. Ent haukuv koer ei hammusta ja rikkaliku leksikoniga veltu — või mõni muu jupijumal on harilikult me-hed omal kohal. Kannuseid teenivale puge-vale tüübile vaadatakse sõjaväes viltu.

Usuisa Martin Lutheri tavatses väita: „Kui kõik on pastoriga rahul, siis ei seisa ta oma ameti kõrgusel.“ Tõsine hingekar-jane ei saa koogutada igas suunas ja män-gida tuulelippu. Evangeelse kutsumuse alu-sel on ta eelkõige vaimne rindevõitleja, „kelle niuded tööga võõtatud ning seljas õiguse soomusrüü“ (Efes. 6:14). Sotilas-pappi oli seega eelkõige Issanda sõdur ja tema esmajärguliseks ülesandeks oli si-sendada meestesse ideelist vaimsust. Kõr-gemaist väärtusist kantud, innustunud ja oma ülesandeks treenitud võitleja on tule-musliku võitluse alustalaks.

JR 200 tuumiku moodustasid mehed, kes püüdsid vältida -ismide armeesid — ja ülelahe siirdusid sooviga, et teenida ven-nasrahva vaprate võitlejate kuulsusrikkais ridades, omandada korralik väljaõpe — ja olla valmis, kui kodumaa kutsub. Me pole kargurid, seda fraasi võis lugematult kuul-da juulis-augustis (1944) pereheitmise päevil. Et rõhuv enamus valis kitsa, kodu-maa vabadust säästa püüdva võitlustee, selleks polnud vaja mingit kihutustööd, see oli kirjutatud otsustaja enda südamese.

JR 200 polnud tavaline rügement. See oli komplitseeritud koostisega ja hoiakuga väeüksus, millist päiklit andis hõimudel-delgi pureda, kuna neil puudus nii ko-gemus kui ka olukord probleemi sujuvaks lahenduseks.

Sotilaspappi O. Puhm

Minu käest on selgituseks küsitud, miks eemaldati allkirjutatu rügemendi ülema nõupidamiselt 13. juuli õhtul ja komandee-riti 23. juulil 1944 Helsingisse Päämaja kä-sutusse („Soomepoisid“ lk. 274, 275). Teeksin 13. juuli osas korrektiivi. Minu säilunud päeviku märkmete alusel olen kindel, et kuupäevaks oli 14. juuli. Nõupi-damisel arutati eriti rügemendis valitse-vat meeleolu, mis rügemendi ülema arva-tes oli muutunud juba rindejooonele ohtli-kuks. Eversti Kuuselale tundus olevat lae-kunud väärinformatsiooni, nagu kõetakse

meeste meeleolusid üles kodumaale naasmise propagandaga, milles kapten Talpakul ja minul pidi olema osa. Koos kapten Talpakuga püüdsime kummutada seda süüdistust, seletusega: — Meie kodumaa piiridesse on sügavalt sissetunginud põlisvaenlane ja Eesti saatuse vaekausil. Kõigil on perekondseid ja lähedasi ülelahe ja soovitakse olla solidaarne võitleva koduga ja lunastada töötuslik lubadus, anda oma panus kui saabub otsustav tund.

Rõhutasin ühtlasi, et sotilaspappi on eelkõige vaimulik, kellel südamel poiste vaimne heaolu. Tema kohustuseks on seista raskustes oma poiste kõrval. Võitleme küll Soome vabaduse ja Eesti au eest, ent Eesti, me kodumaa, saatuse on meile siiski lähedasem.

Seda oli eversti Kuusela, kes oli kõigiti suur eestlaste sõber, valdas ladusalt eesti keelt, oli käinud meie vabariigis sõjakoolis — ja võtnud lõpuks vähe sõjaväelast karjääri töötava keeruka ülesande olla JR 200 ülemaks, siiski raske seedida. Soomlastel istus veres veel tugev annus jäägerlikku kasvatust ja kangelaslikust Talvesõjast tingitud uhkust — ja neil polnud lihtne meid kohelda samaväärsena.

Minu põhiliseks sooviks oli poisse teenida usuliselt. Nii külastasin võimalikult kõik kompaniisid ja eriüksusi, pidasin jumalateenistusi, palvusi ja rinde läheduses arvuliselt piiratud telk- ja korsumõitisklusi. Ühel aprillikuu öhtupoolikul (1944) oli mul ohvitseride kooli juures Kivijärvel ettenähtud „jumalanpalvelus“. Kohale jõudes selgus, et KK meestele oli määratud karistus, kuna nende kuulipildujad pole olnud küllaldaselt puhastatud. Poisid vedasid puuhalge ühest pinust teise ja heietasid huumorimeelselt Volga laevnike lodja vedamise ja neegriorjade kurvavõitu viise. Pastoril oli aga südamel evangeeliumi kuulutus. Hästi! Sai ülesotsitud ratsumestari Orlamo ja palutud vastavalt päevakavale ohvitseride kool koondada jumalateenistuseks, mida ka poolpahaselt tehti. Sellest ajast algas sotilaspappi tööväljal mõningate takistuste tegemine. Kui hiljem eeltoodule liitus veel kodumaale tagapöördumise pinge, olin vahetevahel täielikult blo-

keeritud ega saanud oma ülesandeid enam korralikult täita. Mind majutati punaseristi telki- ja mu ainsamaks tegevuseks kujunes surmasaanute vararaasukese kirjapanek ja omakseile lohutuskirjade lähetamine. Õiguslase sotilaspappina ei saanud ma leppida sellise, juhendeile mitte vastava õiguste kärpimisega ja 14. juuli koosolekul juhtisin rügemendi ülema tähelepanu eeskirjadele ja mittevastavatele kitsendustele, tõmmates paralleele soome sõjaväevaimulikega, kes oma vaimulikus sektoris võisid segamatult tegutseda. Tulemuseks oli koosolekust eemaldamine ja hiljem Hel-singi Päämaja juurde komandeerimine.

See seik on ammugi hilisemate siirate käepigistustega tasandatud ja südamliku sõprusega, mis ületab haa, kustutatud. Eversti toimus nagu sõjamees ja sotilaspappi nagu hingeekarjane — ja tundub, et meil mõlemal oli õigus.

Muide rindemiljöö kärbib paatoslikke kõrgelennulisi tiibu. „Per aspera ad astra“ — „Läbi konarluste tähtede poole“ sai siin poris ja veres uue tõlgitsuse — sõdurlikult öelduna: „Läbi pasa küünlavalguse poole.“ Päris südant soojendavalt mõjusid isegi väljendused: „Kurat, pastor tuleb, ei saa enam kurja vanduda!“ Arutasin endamisi — sellise lause autoril on kindlasti südamesopis varutud paremad mõtted ja sõnad Jumalale ja tema sulasele, sest muidu ei loobuks ta, kasvõi ajutisekski, vandumisest. Igaviku uksele taandus kõik välispidine ja avanes inimene oma loomulikus siiruses ja igatsuses Jumala järele. Minu vaimuliku kutse meeldesõbivaimaks hetkiks pean, mil pisarad kurgus, lugesin hingepalvet enamikus noortele lahkunuile ja sulgesin relvavendade kustunud silmad. Läbi pori küünlavalguse suunas — oli kulgenud nende maine rännak.

* * *

Armas eversti! Kahe aasta eest 13. veebruaril 1973 suikusid Sa rahuunele. Sind sängitati me vabariigi aastapäeval... Kas seegi ei ütle meile sümboolselt midagi? Rahu ja õnnistus Sinuga!

Veebruaris 1963 külastasid Sa Kanadas asuvate soomepoiste kutsel Torontot ja olid minugi peres aukülaline. Peetri kiriku

käärkambri seintel ripuvad Sinu poolt mulle kingitusena kaasatoodud kaks kunstipärast raamitud fotosuurendust — marssal Mannerheimi haud kaunistatud imposantse graniitristiga, millele suunatud prozhektore te keskendatud valgus. Kangelaskalmistul on jõuluõhtu. Igal kalmul põleb küünal. *Siin puhkab väikerahva suur sõjamees oma poiste keskel, kuhu kuuluvad meiegi sangarid, kes langesid Soome vabaduse ja Eesti au eest. Silmitsen sageli neid pilte

südamesoojusega. Küünalde leegis nagu sädeleksid lahkunute hinged ja kostaks nooruslik taeva väehulkade laul Jumalale auks ja rahuks maapeal. Rahu ei valitse veel rahvaste hulgas. Ikka on inimene hundiks inimesele — homo homini lupus est — kuid siiski sammume lootuses paremate päevade poole — läbi maise pori taevase küünlavalguse suunas.

Oskar Puhm

VÕITLUS II PATALJONI RINDELÕIGUS

Meie ilmunud ajalooraamatus „Soomepoisid“ on mainitud, et JR 200 II pataljoni ei viibinud eesrindel. Võin siiski kinnitada, et nimetatud väeüksus seda tegi.

20. juunil laaditi maha II pataljoni Nurmijaamas, kompaniid suunati Viiburilahe ääres asuvasse rindelõiku ja mehitati rannakaitsele. Teisel rindelviibimise päeva öhtupoolikul ilmus vene kahurpaatide grupp ühe suurema sõjalaeva kaitsel kuueenda kompanii ees olevale lahealale. Kui laevastik jõudis Mäntysaare ja Suoniossaare vahele, avati sealt meile tugev kahurituli. Alul enamik mürske langes rannaeelsesesse vette surmates palju kalu, milliseid öösel töömehest tohtul arvul.

Meie selja taga asus tugev kahuriüksus. Räägiti, et meeskond koosnevat rootsi väbatahtlikest. Igatahes oli tegemist rootsi Boforsi-kiirkahuritega. nii et väljatulistamise vahet kõrv peagu ei suutnud eraldada, kuigi kaugus kahuriteni polnud rohkem kui 3,5 km. Alul olid meiepoollased tulemused nigelad, kuid varsti süttis üks kahurpaatidest põlema. Sellejärgi tegid venelased tugevat suitsukatet, mille varjul evakueeriti põleva paadi meeskond. Varsti kogu laevastik tõmbus ulgumerele. Põlev laev aga jäeti sinna kus ta kuni järgmise hommikuni põles ja siis põhja vajus. Tugeva tõrjetule tõttu ei tulnud venelasel midagi välja maandumiskatsest Suoniossaarele. Küll aga maandusid venelased Mäntysaarel, pärast

seda, kui nende kahurituli oli saare mändid peagu viimase ni maha niitnud. Soomlaste väike mehitarühm aga pääsis lahingu alul veel sõudepaadiga põgenedes Lammassaarele.

Järgmisel päeval läksime üle Nisalahti paadiga kalakõrvast otsima. Lahel olles sattusime tugeva tule alla kuna meie paat kandus veevoolu ja tuule tõttu avaveele. Päästjaks sai siiski videvik. Leidsime teisel lahe kaldal kartulivälja ja saime lisa oma kalatoidule. Kuid tagasi sõuda riskisime alles päris pimeduses.

Soomlased rääkisid, et Viiburilahte vallavad 500 soome kahurit. „Mehed, ärge kartke,“ rahustasid nad meid, „et venelased siin kaldal saaksid maanduda.“

Eduard Lepik

TÄIENDUS AJALOORAAMATULE

II pataljoni rindele mineku päevast alates ei olnud luutnantti Hans Keng mitte enam 13. kompanii koosseisus. Energiilise ohvitserina ja kauem Soomes olnuna, määrati luutn. Keng JR 200 vooriohvite-riks (hevosupseeriks). Sellega langes tal- le määratu suure vastutusega tööülesanne. Luutn. Kengi on viimati nähtud Tshhehis, kus ta arvatavasti langes tshhehi terrori ohvriks.

R. M.

PÄRAST KOJUMINEKUT . . .

Kui mu vend okupeeritud kodumaalt mind viis aastat tagasi külastas, oli mu esimeseks küsimuseks: „Millist muljet ja mõju avaldas kodurahvale meie rügemendi JR 200 kojutulek ja võitlused Tartu rindel?”

Pika mõtlemise, vaikimise ja sõrmede väänamise järel ta vastusest selgus umbes järgmist: „Lisaks rahva lootuste äratamisele, punaarmee ülesärritamisele ja mitmesugustele muudele arusaamatustele, oleks see seiklus peaaegu minu enese kui ka mitme teise elu maksnud.”

Asjakäik oli järgmine: 1944 septembris, selle järel kui meie pataljoni viimased kokkujäänud mehed olid jõudnud Vändrasse ja mu venna talu tagaõuele, tegin neile korralduse relvade peitmiseks heinakuhja ja viljarõugu alla. Ainult omale jätsin punaarmeelt sõjasaagiks saadud püstoli.

Mõned aastad hiljem valmistus mu venna perekond heinakuhja tegemiseks. Vennapoeg, teismeline Mikk vedas saade kokku. Vend ise hakkas kuhjavarrast maasse püstitama. Vardale auku tehes sattus kang mingi kõva metalse eseme vastu. Metalseks esemeks osutus hagude alla peidetud roostetanud püstolkuulipilduja.

Ilma kellelegi kuulutamata katsus vend relva hagude alla tagasi peita, kuid poja tähelepanelikud silmad olid seda juhtumit näinud ning huvi asja vastu oli tõsiselt äratatud.

Mõned nädalad hiljem teatas naaber, et midagi olevat juhtunud mu heinakuhjaga. Vend läks seda vaatama ja leidis kuhja täiesti lahutatuna ja heinad laiali puistatud. Mingit seletust ei saadud. Keegi arvas, et ehk karud lahutasid kuhja, kuid seda ei usutud, sest karud kuiva heina ei söö.

Selgus aga tuli mõned päevad hiljem, kui miilitsad tulid venda arreterima. Koh-

tuurija kantseleis selgus, et poeg Mikk koos kahe samaealise sõbraga olid kuhja lõhkunud, püstolkuulipilduja üles otsinud, selle puhastanud ja kui sõber oli esimese laengu kambrisse asetanud ning luku sulgenud, oli otsekohe järgnenud pauk ning ees seisev nooruk oli kuuliga rinnas surult maha langenud. Asjale anti seaduslik käik mille käigus selgus kogu lugu. Kohtu-uurija oli vennale lausunud: „Olete õnne- seen, et ise seda relva koju ei viinud ega kasutanud, vastasel korral oleks surmanuhtlus olnud tagatud.” Nüüd võeti seda kui noorukite rumalusest tekkinud õnnetust.

Vennal oli aga mulle küsimus: „Kuidas ma saan hakkama oma südames oleva kojuigatsusega?”

Vastasin talle, et mul on Kanadas hästi läinud ja mu perekond aitab mu kodu kaotamise ränkust leevendada. Ainult üks asi on mul südames, nimelt sooviksin ma üht asja klaarida selle Vändra miilitsaga, kes mu õe minu aitamise pärast vangistas ning siis venelaste poolt hukati.

Venna vastus oli rahustav: „Selle asja korraldas ära su koolivend Juhan.”

Nimelt ühel sõjajärgsel esimese kevad-püha hommikul seaduse eest kõrvale hoidnud noored mehed olid läinud metsa lähedal olevasse tallu toitu otsima. Ei ole teada, kas haarang oli organiseeritud või sattusid miilitsad juhuslikult samasse tallu. Igall juhul üllatasid laua ümber istuvaid noorukeid kaks sisseastuvat miilitsameest, üks neist mu õe vangistaja. Miilits käratas poistele: käed üles! Samal hetkel kargas Juhan püsti ning tulistas miilitsa surnuks.

Sellega oli üks mu kojuigatsuse põhjustist likvideeritud.

Karl Pärnoja

Suvel 1943 Jalkalas:
mehed supisabas

ÜKS TAVALINE LUGU

Alokas Parijoonu on juba üle kahe kuu Soomes. Ja üle poolteise sõjaväes. Tema seikluste pikk (ja kirju) rida on lõppenud esiotsa kuski, kus ta koos teiste alokatega harjutab metsas ketjud, teeb toimisto ees püssivõtteid, õpib pühapäeviti tervitamis- ja juurdle probleemi kallal, kuidas saada õhtul kaks taldrikutäit suppi.

Kummalised on need maailma asjad. Eestist tuli Parijoonu ära kindla otusega minna Rootsi või Ameerikasse. Ja nüüd teeb ta siin „püsti ja pikali”.

Aga Parijoonu enese süü see kindlasti ei ole.

Ilm, saadanas, oli sel ööl nii tormine, et Rootsi sõidust midagi välja ei tulnud. Tuli paratamatult (ajutiseks) Soomes maabuda.

Ja hiljem Jollases. Härrad Swingiste ja Vatitarsan leidsid sealtki veel võimaluse Rootsi pagemiseks, aga Parijoonul puudus see vajalik dokumentilipakas. Seletas küll, et tal seal pool tosinat sugulast ja kuningas näojärgi tuttav, aga asja toimetav ametnik ei pidanud tema juttu miskiks. Nii tuli Parijoonul siirduda kasarmusse.

Helsingis, muide, oli päris tore elamine, sai laialt juua ja lärmata, ning „Musta Maiagagi” tehti tutvust.

Arsti juures seletas meie sõber, et tema kehaehitus pole sugugi sobiv riivi tegemiseks. Oleks iseasi, kui asuda mõneks tunniks päevas tööle kuhugi ametiasutusse või nii. Aga tohter ei võtnud seda kuulda ja kirjutas suure roosa lehe peale: A 1.

Ei jäänud siis Parijoonul muud üle kui anda sisse soovialvaldus mereväkke astumiseks. Selgus — puudusid jälle dokumendid selle kohta, et ta enne merd on sõitnud. No tohho hullu, kas nad siis näost ei näe, kes merimees on, kes mitte!

Niisiis, mereväkke ka ei saanud.

Nüüd teeb Parijoonu siin jalaväelaste hulgas täiskäänösi vahel ümber parema õla, vahel üle vasema õla ja kirub neid vastutustundetuid isikuid, kes oma kodumaast kaugel härra elu elavad ja mitte nagu tema, Parijoonu, relvaga käes oma kodumaa parema tuleviku eest ei taha võidelda.

SUSS

„Kodutee” nr. 1 — 1944

HEINO SUSI – UUS SOOMEPOISIST KIRJAMEES

Uue soomepoisist kirjanikuna debüteeris 1975. a. algul Heino Susi, kelle romaan jutustustes „Üle lahe“ käsitleb eesti vabatahtlike elu Soome sõjaväes. Üksikud katked sellest teosest on ilmunud varem „Põhjala Tähistel“ ja „Mana“ veergudel, kuid üldtoodud näide „Üks tavaline lugu“ 1944. a. väljaantud JR 200 ajakirjast „Kodutee“ näitab, et alokas Parijoonu, ta tulevaste teoste peakuju, oli juba siis omale näo ja kuju leidnud. Pärast pikka ajalist vahemaad suudab ta soomepoiste hallivormilise sõdurielu sisukaks ja elamusterohkeks vormida. Need on isiklikele kogemustele baseeruvad lood, ta kirjeldab noorte inimeste sõdureiks saamist sageli väikese eneseirooniaga, kus unistused ja idealism on vastakuti pettumuste ja mõistlike kaalutlustega.

Mahuka käsikirja on kirjastus kaheks raamatuks jaganud. Ühes soomepoiste liikumise Soomepoolne aeg ja tegevus, tei-

ses kodumaale mineku ja võitluste osa pealkirja all „Kojutulek“. Mehed, kes läksid kodumaale võitlema lootusetut võitlust sakslaste poolt loovutatava kodumaa ja ründava Punaarmee vahel kolmanda võimaluse imet teostama. See oli imeusuline missioon, mis karmides võitlustes omandas legendaarse kuulsuse enne kui see taandudes hajus. Neist rügemendi kodumaal oleku päevadest, võitluskäigust ja eriti just Tallinna ümber teostunud vastupanukatseist annab ta uusi andmeid ja ka näiteid kuidas soomepoiste väeosa sai Eesti Vabariigi armeeks olles uue loodud valitsuse relvajõuks.

Heino Susil on hea nägemisotskus ja terav sulg läbielatule kirjandusliku vormi andmiseks, millega soomepoiste pere on ühe suurepärase kirjamehe võrra rikkunud.

Hannes Oja

13. septembril Jalkalas: varustuse kontroll enne äramarssi Ollilasse

EINO KUUSELA NAGU TEDA MÄLETAN

K. A. KADAK

Nagu päevapikkuses valguse ja varjude vahelduses nähtavad esemed näivad eriaegadel erinevaina, niisamuti ei jää ka inimesed oma ilmeis, olemusis ja nende avaldusis muutuvais olukordades eluea kestel samasuguseks. Või vähemalt ei näi meile samana.

Eino Kuusela oli eesti vabatahtlike peamehena meie keskel sõjaaja väljaope ja lahingute miljöös ning selle valguses ja varjudes me nägime ja õpisime teda tundma. Kuigi teadsime sõjamehe koore ja käitumise taga eksisteerivat veel teistsugust Eino Kuuselat, jäi see meile enamasti suletuks kroonukorra välise ja näilise taha.

Olgugi, et Eino Kuusela ja käesolevate ridade kirjapanija kokkupuuted olid olnud JR 200 päevil üsna tihedad, ei saaks ma kinnitada, et ma kadunud isiksusest näinuks tol perioodil kõigeüldiselt. Muidugi kohtasin teda toona ka väljaspool teenistust eraviisiliselt ja seltskonnas, kuid ometi jäi kõik kogetav põgusasti pinnapealseks.

Sõjaaegadele järgnenud suhteliselt hõreda, kuid lõpuni kestnud kirjavahetuse kaudu on kadunu mitmed iseloomujooned ja vaated tulnud esile uudseina ning täiendanud sõjapäevade Eino Kuuselat minu kujutlusis mitmeti. Subjektiivse käekirjaga tahan kogumult siia kirja panna selle, mis minu meelde on säilinud olulisimana.

Esimesed muljed inimesest jäävad tihti paikapidavaiks ka hiljem. Detsembrikuu keskpaiku 1943 tuli ta Taavetisse meie ülemaks ning sõjaväelises korras uuele pealikule esinenu mälupildis on mulje sõbralikult naeratavast mehest. Järgnenud meievahelise keskustelu värvis selle kõneluse humoristlik laad hoolimata vestlus- aluste küsimuste ametlikust asjalikkusest. Tihe süvenemisvõime käsitleta-

vasse, lõbus teravmeelsus ja head kombad jäid kadunu käitumislaadi iseloomustajaks ka hiljem: taibukas, painduvalt kohanev ja viisakas nagu ta oli. Fortiter in re, suaviter in modo.

Ei tulnud siis üllatusena, kui pärast sõja-päevil leiti Eino Kuusela sobivaimaks meheks esindama sõjaväelist Soomet Moskvas. Esimesed muljed Taavetis töötasid eesti vabatahtlikele ja nende eelolevatele päevile parimat.

See oli Helsingis ühes Pohjois-Espaanal asunud restoranis või kohvikus, kus vahetasime esmakordselt mõtteid väljaspool teenistust. Seal ta siis jutustas mulle oma eesti aegadest, eesti sõpradest ning nendega koos veedetud hetkest, ning peamiselt vaikiva kuulajana tõdesin, kui sügavalt eestimeelse mehega oli tegemist. Eesti oli läinud Eino Kuuselale südamesse.

Tookordne mulje ongi Eino Kuusela puhul domineeriv ja jääv. Oma meelsuses oli ja jäi ta suureks sillaehitajaks eesti ja soome rahvaste vahel. Seejuures enne muud mitte ideoloogilise sõnaseadjana, vaid tegude mehe. Teod aga said tiivad usust soome-soo tulevikku, kelle homne pidi saama täiuslikum ja õilsam kui eiline. Jagasin temaga seda usku.

„Paneme nüüd tiitlid maha!“ sõnas ta, ja kuigi mul polnud palju, mida maha panna, nimetas ta mind siis ja hiljem kirjadeski vennaks.

Eks kõnele sellest usust ja eesti sõprusest see tarmukas põhjalikkus ja miks mitte ka kannatlikkus, millega ta hiljem rügementi kujundas ja juhtis. Suured ja tugevad tammed, samuti kui inimese sügavamad veendid, kasvavad aeglaselt. Sama kehtib Eino Kuusela hõimutunde kohta. Sedamööda, kuidas ta õppis eestilises ümbru-

ses ja eestlaste seas tundma eestlaste tugevaid ja nõrku külgi, neis peituvat positiivset ja negatiivset, omandas eestisõprus mehes enam ja enam küpse jõu. Nii pealttultes kui „vastukäimistes“ kasvas tammetus eestlasist lugupidamise tunne.

Eino Kuusela väljapaistvaks vaimu-aardeks oli kõrgetasemeline intelligents. Kui teaduslikus erikirjanduses on intelligentsi mõistet defineeritud ka võimena kohanenda uutesse ja eneoletamatuks olukordadesse, siis seisis kadunu eesti vabatahtlike juhina selleloomulise ülesande ees. Oli ju eesti vabatahtlike liikumine Soome oludes esinevana ainukordne, milles peituvate komplikatsioonide eventuaaliteete küll ehk aimati, nende lahendamine võinuks aga vähempädeva kätes pahasti nurjuda. Tekkinud situatsioonides leidis kadunu enamasti ikka eluliselt õige lahenduse. Loomulikult aitasid sel puhul kaasa Eestis saadud kogemused ja eestlaste tundmine, aga neist üksi poleks kunagi olnud küllalt. Loomuliku intelligentsi loomulikuks derivaadiks oli kadunu üldist tunnustust leidnud saavutused mitmesugustel rügemendi elu ja tegevusega seotud organiseerimiselaladel.

Võiksin samas seoses oma tähelepanekute najal eelolevale lisada, et inimlik küündimatus võis selgepealist Eino Kuuselat vapustas hinge põhjani, aga väga harva see paiskus esile ja avalikkuses. Selleks oli kadunu liiga avar ja kannatlik. Mõnikord öeldakse sellise inimese olevat diplomaadi.

Väljapaistvate vaimuomadustega kaasus elujuhtiv reaalseid tunde. On põhjust siia kohta tähendada, et eriti massimeelseis situatsioonides pääsevad sagedasti prevaleerima emotsioonidest häälestatud, et mitte öelda fa-naatilist ülekompenseeritud, seisukohad. JR 200 ajalugu kõneleb sellistest olukordadest paljudel lehekülgedel. Erilise intensiivsuse omandasid tunderasked meeolud Eestisse siir-

dumise problemaatilistel päevadel. Ka siis säilitas Eino Kuusela ootamatult pealetulnud „vastukäimistes“ kaine pea ega lakanud talle tõsiasjad ole-mast tõsiasjad vaid selletõttu, et neid mõnel pool pimesipäi ignoreeriti. Kui-gi ta pidi sõdurina täitma käsku, tean, et ta mõistis meeste Eestisse saatmise hukka.

Ma tsiteerin siinkohal kirja, mille ta mulle kirjutas 7. märtsil 1972 ühen-duses tollal teoksil olnud soomepois-te ajaloo puhul:

„Lõpuni ei ole ma veel lugenud, aga mis algamisse tuleb, oleks hea meelega näinud, et natuke kaugemalt oleks teateid kaasa võetud, näiteks, mis eestlaste austatud, tark ja kogenu-d Riigivanem K. Päts baaside kodu-maisel nõupidamisel ütles: „Meie suu-rim ülesanne on viia eesti rahvas ja riik tervena läbi praegusest suurest sõjast —“.

E. Kuusela väidab oma kirja mõtte-käikudes, et soomepoiste Eestisse õhutamine ja Eestisse saatmine toi-mus just vastupidi sellele, mida ütles President K. Päts.

Samas kirjas kirjutab ta:

„Kirjutan seda selleks, et olen pan-nud tähele, et see lõhe vabatahtlikku-de vahel, mis agitaatori tegevusel sündis, säilib veel nende poolt, kes läksid sellele hullumeelsele kodumaa päästmise retkele. Mehed olid varus-tamata ja huolto teenistusest ja ter-vete ajude käsul jäid mitmed põgenik-kudeks ja tegid just nagu väga austat-Konstantin Päts oli tahtnud. Lään-de jäänud teevad nüüd head nime Ees-tille ja eestlaste aule oma uutel asu-kohtadel. Nende propageerijate ene-setunne saab igavesti koormatud, et nad oma valeinformatsiooniga ja ru-malusega saatsid hauda või vangilaag-ritesse umbes 1,5 tuhat eesti poega ja meest.“

Edasi jätkas kadunu:

Ma ei oska seda õieti kirjutada ja palun, et Sina paneksid minu allkirja-

ga mõtted artikliks Põhjala Tähistel toimetusele — et kaotada lõhe mine-jate ja mitteminejate vahel.“

Seda artiklit ei jõudnud ma Põhja-la Tähistele kirjutada ega saanud ma sellele ka enam Eino Kuusela allkirja.

5. aprillil 1972 kirjutas kadunu oma viimase kirja. Selles on ta eriti paha-ne kirjutise pärast, milles on lugeda, et eesti poegi on Soomes koheldud leegionäridena. Edasi kirjutab ta:

„Minu juures haigemajas käis ka psühhiaater. Ta küsis minult piinliku täpsusega, kas oli mul mingeid ras-keid hingelisi vastukäivusi just enne, kui see liikme-reuma palavik 19. 8. 1944 algas. Ma seletasin, et olin maas (madalseisus — KAK), kui minu poi-sid olid narritud Eestisse sakslaste al-luvusse minema. Tema arvamisel sel asjaolul oli suur tähtsus töve puhke-misega. Oleks sellest olnud asjale ka-su, ei mul oleks midagi nende mööda-läinud haigusaaastate vastu. Aga nüüd, miks kõik see paha?“

-Eelöeldu vaid kinnitab veelkord-selt, millise intensiivsusega kadunu elas oma rügemendile ja oma meeste saatusele kaasa.

Eversti Kuusela suhtumise siirus ja sügavus ei jäänud meeste le varja-tuks ei tookord ega ka mitte varemäl aegadel ning nii sellega kui kadunu andumuse ja teeneterikkusega on se-letatav ta suur populaarsus eesti va-batahtlike peres. Vaatamata lahkumi-nekuile meeste Eestisse siirdumise küsimuses jääb Eino Kuuselale osaks saanud tunnustus üldiseks ja siiraks.

Et Soome väejuhatuse eesti vaba-tahtlikele pealikut otsides valiku tegi Eesti Kõrgema Sõjakooli lõpetanud meeste hulgast, seda tuleb lugeda mõistlikuks ja ettenägelikuks, seda enam aga suureks õnneks, et valitu oma raskes ja keerulises ülesandes tuli tehtavaga toime nii hästi.

Oma tookord Hangos väljalõõnud haigusest ei paranenud ta kunagi. Tõ-

Soome sõjaline atashee Moskvast eversti E. Kuusela ja Hiina sõjaline atashee vest-levad kolmanda maailmasõja võimalusist Tshou-en-lein õhtusöögil Moskvast

bi ruineeris aegamööda endise tuge-va tervise. Kuni kustus.

1973. aasta varasuvisel hommiku-tunnil seisin Hietaniemel kadunu kal-mu juures. Sealsamas lähikonnas puh-kab soome vaimusuurusi, riigimehi ja sõjapealikuid. Mitte kaugel asub ka C. G. Mannerheimi kalmuküngas ja mä-lestusmärk.

Meenus mitmeid pilte kadunust ja ühiseist päevist, langenud ja elusole-vaist relvavendadest ja rügemendist nagu ta oli. Ohvrituli kadunu kalmu urikivi kohal oli kustunud. Aga elavad kannavad tuld nüüd ja tulevikus edasi.

Aeg ja aastad ei võta vähematki mehe mälestuse suurusest. Iga päike-se töus ja loojaminek kõnelgu mehe heroilisest elus inimesena, sõdurina, soomlasena ja eestlaste suure sõbra-na. Olgu ta mälestus meile kallis.

LAHKUNUD RELVAVERNAD

KARL SAAGE

Karl Saage sündis 18. mail 1903 Vao vallas, Virumaal talupidaja pojana. Hariduse sai ta vallakoolis ja Rakveres, kuid juba 15-aastasena siirdus Eesti Vabadussõtta, kus võitles 4. rügemendi koosseisus sõja lõpuni. Pärast sõda lõpetas Väike-Maarja gümnaasiumi ja töötas Puhk & Poegade juures. Kui Soome Talvesõda algas, sai temast soome sõdur. Saabus kodumaa le tagasi koos Erna-grupiga ja sai Kautla lahingus haavata. Pärast paranemist võttis osa Saaremaa vabastamisest. Ta teeneid on aumärgistatud Raudristi, Valgeristi ja Kotkaristiga.

Kanadas töötas ta algul tööstustes Torontos, siis asus maale, Warkworthi, kus ostis talu ja hakkas farmeriks. Selle sitke töökusega ja vaimse tugevusega mehe elutee lõpetas aga kopsuvähk 26. jaanuaril 1974.

Puhka rahu, relvavend!

ENDEL LAASIK

Endel Laasik sündis 2. mail 1924. a. Haapsalus. Õppis kohalikus algkoolis ja lõpetas Haapsalu Tööstuskooli. Sõja ajal põgenes Soome ja kuulus JR 200 võitlejate ridadesse. Rootsi jõudnuna õppis mudelsepa ameti, millisel alal töötas seal ja ka pärast 1951. a. Kanadasse asumist. Siin on ta asunud alaliselt Montrealis, võttes aktiivselt osa Montreali E. Meeskoori tegevusest, kus ta alati sõbralik ja huumoririkas iseloom leidis hindamist. Ta haigestus kurguvähki, mida pärast mitmekordseid operatsioone siiski ei suudetud ravida ja ta suri 16. novembril 1974.

Puhka rahu, relvavend!

HEINO ILMJÄRV-JAKOBSON

Heino Ilmjärv-Jakobson sündis Tallinas 30. 12. 1920. Õppis Tallinna koolides, kus ta lõpetas J. Westholmi gümnaasiumi ja alustas Tartus arstiteaduse õpinguid. 1943. aastal põgenes ta Soome, liitus eesti vabatahtlike üksusega, lõpetas JR 200 Upseerikoulu ja varsti pärast seda läks rügemendiga koos tagasi Eestisse. Põgenenuna jälle Rootsi lõpetas ta oma õpingud arstiteaduse alal, kus ta erialaks oli röntgenoloogia, ja 1966. aastast peale oli ülemarsti abiks Vänersborgi haigla röntgeniosakonnas.

Uppsala ülikoolis õppides ta oli aktiivne eesti üliõpilaste hulgas. Laiemalt oli ta tuntud oma suure kultuurihuvi tõttu, omades haruldase kunsti- ja raamatukogu. Suri 31. 12. 1973 Vänersborgis.

Puhka rahu, relvavend!

JOANN TEDER

Joann Teder sündis 31. märtsil 1914 Kavildas, Tartumaal. Lõpetas Puhja algkooli, Tartu Poeglaste (Tehnika) gümnaasiumi ja õppis Tartu Ülikoolis õigusteadust. Aastal 1938 lõpetas ta Eesti Vabariigi Sõjakooli Tallinnas ja jäi aktiivteenistusse, kus ülendati 1940. aastal nooremleitnandiks. Viidi koos eesti väeüksustega Nõukogude Liitu, kus ta 1941. a. alanud sõjas langes sakslaste kätte vangi ja oli kolm kuud Stablaki ja Ebenrode sõjavangilaagrites. 1941—1943 teenis Omakaitstes Lõpetas 1942. a. Tallinnas Välipolitsei kooli, misjärgi teenis rajooni konstaablina Hiium. 1943. aastal põgenes Soome, astus sõjaväkke ja teenis väenõukogu auastmes. Sügisel 1944 asus Rootsi, kus töötas insenerina. Aastal 1955 siirdus Kanadasse, ja töötas seal joonestajana. 1963. aastal lõpetas Ameerika Korrespondents Kooli Chicagos tsiviilinseneri diplomiga. Akadeemiliselt kuulus Ü.S. Liivikasse. Ta suri 19. novembril 1973 Montrealis.

Puhka rahu, relvavend!

JAAN KUUSK

Jaak Kuusk on sündinud 10. novembril 1916. a. Laiusel talupidaja pojana. Loo-vutas õigused kodutalule vanemale ven-nale ja asutas Jõgevale valmisriiete äri, mille kõrval tegutses veel spordiinstruk-torina. Põgenes 1943. a. suvel Soome ja astus vabatahtlikult sõjaväkke, kus teenis hiljem rügemendi sideüksuses.

Jaak Kuuse suur kirk oli laulmine, mi-da ta õppis Helmi Betlema juures Stok-holmis ja ka Itaalias. Ta ühendas oma muusikahuvi ärilise kalduvusega ja hak-kas heliplaate kirjastama „Bellacordi“ ni-me all. Selle kõrval avaldas nootidega lau-liku „Minu lauluvara“ I ja II. Alles mõned nädalad enne surma ilmus ta laulude va-likplaat LP-formaadis. Selle kaudu jääb kadunu laul veel pikkadeks aegadeks eda-si elama eesti kodudes.

Oma viimastel aastatel jättis ta Root-si ja asus Kanaaria saartele, esindades seal skandinaavia päritoluga kaupu ja saa-vutades peagi suure populaarsuse oma kü-

lalislahkusega. Suur töökoorem aga põh-justas südamehäireid ja põhjustas oota-matu surma enne oma 56. sünnipäeva, 9. novembril 1972. a. Las Palmases.

Puhka rahu, relvavend!

ENDEL PEEK

Endel Peek sündis 10. veebruaril 1925 Tallinnas. Käis Riiklikus Inglise Kolledzhis ja Tallinna Kunst-Tööstuskoolis, õppides viimases trükiala, kuid ei lõpetanud kum-bagi, kuna poliitilised komplikatsioonid venelaste esimese okupatsiooni ajal sun-disid teda kunstikoolist lahkuma, ja asus tööle Tohver trükikotta. Masinaladujana töötas ta Ühiselu trükikojas kuni üle lahe põgenemiseni novembris 1943. Astus ko-he Soome armeesse, tegi kaasa II patal-joni teekonna Taavettist Iru ja lahkus Tallinnast venelaste sissetungimise eel. Kohtas Keilas koolivendi vastuhakul, kuid kaaslane tiris kaasa ja Paldiskis pääsesid viimasele Saksamaale lahkuvale laevale. Põgenesid sellelt Liibavis ühe Liivimaal elava eestlase abiga. Varjanud kolm nä-dalat end liivi kalurikülas, üritati põgene-

mist Rootsi. Paat võeti aga sakslaste poolt kinni, kuid pääsis nimeliselt Saksamaale mineku sildi all siiski Rootsi. E. Peek jäi üksi kaile maha, kuna „tuntolevy“ oli ta ainuke dokument — hilines sellega regist-reerimisel. Saksa lootsilaev „Steinort“i meeskond, eestlased, nägid juhtunut pealt ja kutsusid mehe madruseks. Gotenhafeni —Danzigi ees jädi venelaste kotti, kuni 10. aprillil uus, hollandlasest kapten põge-nes laevaga koos Rootsi.

E. Peek töötas masinaladujana Lundis, Malmös ja Vadstenas Ortola, kuni Kana-dasse siirdumiseni septembris 1950. Ja 1951. a. kevadest jälle Orto juures, õppi-des omal käel ka ladumismasinat me-haanikaks. Aastal 1962 asutas oma ladu-miskoja „ergon-type ltd.“, millest loobus 1970. a.

ANTON LOOG

Novembris 1973 saabus kurb teade Göteborgist, Rootsis, et seal on surnud relvavend Ants Loog, kes sündis 1919. a. Kolga vallas, Hara külas. Juba 1943. aasta aprillis juhtis ta oma paadi Soome poole ja oli üks esimestest, kes pani aluse ees-ti vabatahtlike oma üksusele. Tubli sõja-mehena hinnati ta teeneid Soome II klas-si Vabadusmedaliga. Hiljem on ta agaralt kaasa töötanud JR 200 Göteborgi Koondi-ses juhatusliikmena, samuti teistes eesti organisatsioonides nagu Göteborgi Eesti Meeskoor j.t. Suri 14. nov. 1973.

Puhka rahu, relvavend!

VILLEM MÄNGLI

Villem Mängli sündis 27. aug. 1923 Rõuges, Võrumaal. Lõpetas Võru gümnaa-siumi ja üheaastase kooliõpetajate kursu-se, misjärel töötas õpetajana Misso alg-koolis. 1944. a. jaanuaris põgenes Soome, kus liitus JR 200 vabatahtlikega ja läks koos rügemendiga tagasi Eestisse. Võit-luste käigus jäi kodumaale, oli aastaid

Endel Peegi kaasabi on „Põhjala Tä-histel“ elukäigule olnud märkimisväärselt suur. Ladujana, kujundajana ja alatise nõu-andjana on tema olnud kõigi 13 numbri saamise juures ja vaevalt ilma temata see väljaanne võinuks nii pika elueani jõuda. Veel haigevoodis oli ta optimistlik ja lu-bas 14. numbri valmis teha võimetuna ar-vama, et seda siiski teised teevad ja te-male on selles numbris ruumi antud lei-naliselt kurvaks järelhüüuks. Samuti olid ta nõuanded väärtuslikud meie ajaloora-matu valmimiskäigus.

Ta suri 2. veebruaril 1974 kahekui-se haiglasviibimise järel akuutse maksapõle-tikule lisandunud komplikatsioonide taga-järjel. Tuhastatud põrm maeti 16. novemb-ril 1974 Rahumäele, ta vanemate kõrvale.

Puhka rahu, relvavend!

vangilaagris, kus ta haigestus malaarias-se, millest ta hiljem enam täielikult ei vabanenudki. Vangilaagrist vabanenuna õp-pis Tartu ülikoolis metsateadust ja lõpe-tas teaduskonna cum laude'ga, misjärel töötas Maanteede Haljandamise Valitsu-ses. Suri 5. jaanuaril 1975 malaarias-ses.

Puhka rahu, relvavend kodumaa mul-las!

KROONIKAKILDE

Soomepoiste Klubi tegevusest

Kolm aastat pärast viimase „Põhjala Tähistel“ (nr. 13) ilmumist on klubi tegevuseks olnud ajalooraaamatu „Soomepoisid“ väljaandmisega ja levitamisega seotud tööd. Selle kõrval on jõudumööda siiski jätkatud tavakohast tegevust, mis aastatega on saanud kindla ilme, kuid näidanud siiski osavõtjaskonna poolt väsimat tendingi.

1972. a. toimus eesti ajalooliste, soome ja saksa sõjakroonikate näitamine iseseisva filmiõhtu raames, mille puhastulu laekus ajalooraaamatu fondile. Ajalooraaamatu tuluõhtuks oli kuulutatud ka järgnev 12. veebr. toimunud rügemendi aastapäevapidu. Kavas esitas akordeonipalu soomlanna Helen Oja ja klaveri-saksofoni dueti Katrin ja Enn Kuuskne. Eriliseks sündmuseks kujunes endise ülema eversti E. Kuusela tervituse ettelugemine, mis jäi ta viimaseks. Meenutades oma kunagist Toronto külastamist ta andis edasi oma tähtsamad soovid: „Hoidke eestlust nagu jahimees hoiab tuld oma öölõkkel; — kasvatage oma noorsugu eestlasiks, kes olguigi, et on sõjapaguluses sündinud, saavad oma emade ja isade kaudu tundma õppida maad, kus nende vanemate hääl kord kiihus ja kus nad said imeda endasse armastuse selle maa ja rahva vastu, kes nüüd jagavad seda hinge noorsoole. Ei meie tea, millal isamaa teid kutsub ja vajab. Mind on mitmed Kanada eesti noored minu kodus tervitamas käinud. See on mind rõõmustanud. Head on poisid ja ilusad, kasvatatud tütreid teil, mu sõbrad. Önne kõigile mulle armsale paguluses elavale eesti soole tulevaks aastaks!“

Aastatega on vähenenud osavõtt talipäevist. 4. märtsil peetud kokkutulekust võitis osa siiski paarkümmend huvilist. Võistlused toimusid Eesti Talimängude raames, kus häid tulemusi said U. Limit, T. Vellend, E. Marten ja E. Tigane, kes oma sporditraditsioonid olid ka lastele edasi annud.

Kujutavkunsti alal korraldas klubi jälle E. Rubergi kunstinäituse, mis kestis kolm

päeva, kus olid väljapandud ta nahamaalid ja akvarellid, viimased talle omases külmustehnikas. Näitus sai rohke tähelepanu osaliseks ja teenis hea hinnangu. Kitsamale ringile oli organiseeritud saunaõhtu, mil B. Bockfelt relvavendi oma kodusesse sauna kutsus.

Maikuul kutsus klubi külla soomepoiste ajalooraaamatu ühe autori E. Uustalu võimalike uute andmete ja materjalide leidmiseks ja mitmesuguseiks nõupidamiseks. Peeti rida kitsama osavõtjaskonna arutlusõhtuid ja 16. mail laiem kokkutulek Peetri kiriku ruumes.

Seoses Ülemaailmse Eesti Päevadega, korraldas klubi ka ülemaailmse soomepoiste kokkutuleku Peetri kirikus. Selle esimeses osas oli mälestuspalvus kirikus millele järgnes all saalis sõprusõhtu. Eriti meeldejäävaks kujunes palvus, kus igalt erimaalt pärit olev relvavend süütas küünla mälestustahvli ees. All saalis lauldi vanu rivilaule Austraaliast külla tulnud L. Härmi juhtimisel, klaveril saatis P. Kaups. Tervituse ütles JR 200 Sü esimees I. Laan. Osavõtjate üldarv ületas 100.

Septembris toimus suvepäev Jõekääru Laste Suvekodu maaalal. Kaunis ilm sobis suurepäraselt kavasolnud võistluste läbiviimiseks. Kombineeritud võistlusel tuli esikohale K. Pärnoja 124 p. ja omas Artistic Woodwork Co. poolt väljapandud rändkarika. Teiseks jäi P. Toomsalu 116,3 p., kolmandaks E. Merelaid 115,3 ja neljandaks E. Tigane 104 p. Ka püstolilaskmisel osutus parimaks K. Pärnoja 34 silmaga, ka teise koha saavutanud H. Jürgenson laskis 34, kuid esimese koha määras 10-silmalise omamine. Kolmandaks E. Rämmeld 32 ja neljandaks P. Toomsalu 31. Õhtul järgnes ühine õhtusöök hapukapsasupiga, naispere oli kohapeal küpsetanud saia ja klubi esimees andis võitjale üle päevaste võistluste auhinnad.

19. nov. peeti klubi korraline aastapeakoosolek võrdlemisi tagasihoidliku osavõtjaskonnaga. Aruanded näitasid siiski püsi-

vat tegevustaset, kuna pidevalt on toimunud ajaloomaterjalide kogumine. Valimistel valiti senine esimees E. Tigane neljandat korda tagasi, teisteks juhatusliikmeiks J. Vihma, A. Tamm, P. Toomsalu ja J. Oja. Pärast koosolekut esitas B. Bockfelt tema poolt tehtud klubi tegevuse filmikroonikat ja naispere pakkus kohvi.

1973. a. sarnanes oma tegevuselt ja sihtidelt eelmisele. 21. jaan. toimus ajalooliste filmide õhtu, kus esitati kolm filmi: Üldlaulupidu Tallinnas 1938, Euroopa tragöödia ja kolm rahvust ida ja lääne vahel. Filmiõhtu oli kokku toonud arvuka eestlaste pere, kes vaevalt mahtus Peetri kiriku seltskondlikesse ruumidesse.

10. veebr. peeti rügemendi aastapäevapidu, kus tehti ka teatavaks, et ajalooraaamat on trükkis ja ilmub sel aastal. Tervitusi tõi Eesti Vabariigi aupeakonsul I. Heinsoo ja soome relvavendade organisatsiooni sekreär A. Tyrvänen, H. Lupp selgitas RVN rändraamatukogu aktsiooni ja Eesti Võitlejate Ühingute Liidu esimees tõi tervitusi teistelt võitlejate organisatsioonidelt. Kuna see oli veel viimaseks ajalooraaamatu tuluõhtuks, siis jättis see järel \$1173.02, tänu naispere suurele abile toitlustamise korraldamisel.

Suvepäev korraldati jälle M. Reigami ja W. Holmbergi tuttavas suusamaa-alal, osavõtjaid tavakohane 30 ringis. Võistlusel tuli esimeseks ja võitis Artistic Woodwork rändkarika J. Vihma 127,6 p., teiseks E. Marten 121 p., kolmas T. Vellend 121 p. (kuid eelmisel oli lasketagajärg suurem), neljas P. Toomsalu 118,6 p. Võistlusele järgnes ühine õhtusöök, mida pakkus oma talu saadusist pr. J. Idavain, saunamõnude nautimine ja seltskondlik osa.

1. dets. toimus soomepoiste ajalooraaamatu õhtu kus äsjailmunud raamatu esimesed eksemplarid anti üle aupeakonsul I. Heinsoole, viimasele ülemale K. Pärnojale, õpetaja O. Puhmile, toimetajale H. Ojale ja autoritega vahendajale J. Vihmale. Seoses sellega tähistati soomepoiste liikumise 30. aastapäeva. Mälestusõhtu algas palvusega kirikus kus mälestati langesid kaaslasti, ja all saalis kus toimus aktuslik osa. Selle juhatas sisse esimees

E. Tigane, päevakohase kõne pidas aupeakonsul I. Heinsoo ja H. Oja andis ülevaate raamatu saamisest. Muusikalises osas kaastegevad E. Rämmeld ja Karin Viinamae.

9. dets. peeti klubi korraline aastapeakoosolek. Aruannetest selgus, et klubi tegevus on olnud eelmistele aastatele sarnanev, laiemat tähelepanu omasid rügemendi aastapäevapidu ja suvine kokkutulek, kuna üldiselt oli möödunud aasta pingeliseks lõppspurdiks soomepoiste liikumise ajalooraaamatu väljaandmiseks. Uueks esimeheks valiti J. Vihma, juhatusliikmeiks E. Tigane, P. Toomsalu, A. Tamm ja J. Oja. Ka selle juhatuse eesmärgiks oli olevate tegevuspunktide täitmine.

1974. a. tegevus algas 9. veebr. peetud rügemendi aastapäevapeoga, mis eelmiste aastate taoliselt tõi kokku arvuka sõpruskonna, kes on hakanud hindama soomepoiste peol valitsevat meeleolukust. Peoõhtu oli mõeldud rügemendi asutamise 30 aastapäeva tähistamisena. Aastapäevakõne pidas J. Vihma, andes oma ülevaates arvulisi ja meeleolulisi andmeid, nimetades, et pärast kaotust on kodumaa meie südameis ja tuleb jääda kindlaks lootuses. Eesti Võitlejate Ühingute Liidult tõi tervituse esimees A. Nõmmik, kuna kavalises osas esines moodsa lintvõimlemisega soomlanna Shirley Lehtinen. Kokkutulekul anti üle hiljutise püstolilaskevõistluse karikas, mille omas E. Rämmeld, kuna järgnevaid kohti jagasid P. Toomsalu, K. Pärnoja, E. Tigane ja R. Viinamae. Kirjalikke tervitusi oli saatnud endise rügemendiülema eversti E. Kuusela lesk ja relvavennad Vancouverist.

10. augustil toimus suvine kokkutulek Devil's Elbow suusakuurordi maaalal. Osavõtjaid 40 ringis. Kombineeritud võistluse võitis M. Reigam 138,3 p., teiseks E. Tigane 134,3 p., kolmandaks K. Pärnoja 126,3 p., neljandaks P. Toomsalu 121,6 p., viiendaks E. Marten 114,9 p. ja kuuendaks J. Vihma 114,3 p. Esikoha omanu sai Artistic Woodwork Co. poolt väljapandud rändauhinna, kuna teisele ja kolmandale kohale tulnuile anti auhinnad Devil's Elbow poolt. Ülejäänud aeg kasutati saunas käimisele, ühise-

le õhtusöögile ja meeleolukale koosviibimisele.

19. aug., päeval mil rügement 30 aastat tagasi naasis kodumaale, tähistasid soomepoised selle sündmuse aastapäeva Toronto Peetri kirikus. Alul koguneti mälestuspalvuseks kirikusse ja sellele järgnes aktus alumises saalis. Endised võitlejad viisid Eesti lipu pidulikult kirikusse ja jäid selle juurde palvuse kehteks valvele. All aktusel ütles avasõna J. Vihma tuues üksikuid andmeid soomepoiste liikumisest. Sellejärel anti rügemendi viimasele ülemale K. Pärnojale rügemendi miniatuurilipp. Soome relvavendade poolt ütles tervituse A. Glad. Aktusekõne pidas E. Ruberg, E. Marten luges katke soomepoiste ajalooramatust ja koguduse poolt tõi tervituse nõukogu esimees A. Nõmmik. Pärast H. Oja lõppsõna järgnes kohvitassi juures vestlus ja muljete vahetamine.

3. nov. peeti aastapeakoosolek üsna tagasihoidliku osavõtjaskonnaga. Aruandeks nenditi tegevuse püsivust senises ulatuses. Järgneval aastal tahetakse seda jätkata, kusjuures märkimist vääriks klubi 25. aastapäeva tähistamine. Uueks esimeheks valiti A. Tamm, juhatusliikmeiks E. Marten, J. Oja, P. Toomsalu ja E. Tigane. Enne koosoleku algust andis lühikese ülevaate oma elust Iraanis Y. M. Saar, mida täiendati valguspiltidega. Arutlusel oli klubi tegevuse intensiivsemaks muutmine ja kaas olevate uue ajakirja numbrini ja ajalooraamatu ingliskeelse väljaande eeltööd, mis tuleksid mõlemad eeloleval aastal lõpetamisele. Sellekõral aga rõhutati ilmunud ajalooramatut levitamisele kaasaaitamist, et see raamat ka väljaspool soomepoiste ringkonda enam leviks.

H. O.

Grupp mehi koos haiglaõdedega Taavetti haigla ukse, vasakult esimene klubi praegune esimees A. Tamm

JR 200 SÜ tegevusest

Peale seda kui ilmus viimane Põhjala tähistel, on sõprusühingul möödunud kolm tegevusaastat. Tegevus on kulgenud juba kindlaskujunenud rada pidi. Traditsioonikohaselt on tähistatud rügemendi asutamist ja korraldatud ühingu suvepäevi. Sellele on aga paaril viimasel aastal lisandunud koosolekud ja ettevõtted ühenduses „Soomepoiste“ väljaandmisega. Võib konstateerida, et huvi ürituste vastu on tunduvalt tõusnud. Kui mõned aastad tagasi oli raskusi juhatuse moodustamisel siis viimasel ajal on kandidaate olnud külluses. Huvi juhatusse pääsemiseks oli enne viimast üldkoosolekut nii suur, et ühe „grupi“ liider oli paljundanud masinal volitusi ja neid laiali saatnud, et „omameestel“ häälteenamus kindlustatud oleks. Teatud rivaliteet muidugi aktiveerib inimesi ja nii on paaril viimasel koosviibimisel, arvestades Rootsi oludega, kokkutulnud peaaegu rekordiline arv endisi relvavendi.

1972 aasta tegevus algas sõprusühingu üldkoosoleku ja rügemendi 28. aastapäeva koosviibimisega korp. Sakala ruumes Stokholmis 26. veebr. Õhtusöök oli korraldatud ühingu juhatuse poolt. Traditsioonikohase ettekande pidas R. Moora kes andis ülevaate rünnakust Ahijärvi lõigus.

21. aprillil peeti Stokholmis Rootsi Eestlaste Esinduse ruumes koosolek ajaloo üleskerkind küsimuste arutamiseks millest võttis osa 15 kaasvõitlejat.

27—28. mail korraldati suvipäevad Stokholmi lähedal Veskijärvel millest võttis osa paarkümmend kaasvõitlejat ja külalist.

Torontos peetud Ülemaailmsel Eesti Päeval ja soomepoiste koosviibimisel esindasid ühingu ksv. ksv. I. Laan ja R. Puusepp. Kpt. Mauno Inkise matustest septembris võttis ühingu esindajana osa ksv. E. Ridala, kes ütles järelhüüu ja asetas hauale pärja soomepoiste nimel.

Ilmar Laan esindas ühingu Stokholmi soome sõjaveteranidele annetatud lipu naelutamise tseremoonial ja sellele järgneval koosviibimisel.

Ühingu vahendusel korraldati ka Soome Sinise Risti tellimisi endistele relvavendadele.

Juhatus 1972: esimees I. Laan, abi E. Loosme, laekur I. Ussisoo, sekretär R. Moora ja liikmed E. Kimber, R. Puusepp ning M. Juhkam.

1973 aasta üldkoosolek peeti 10. veebr. Stokholmi uues Eesti Majas. Eelnenud tegevusaasta jooksul oli Rootsis tekkinud elav, kohati äge keskustelu selle kohta mida õieti peaks (või tohib) kirjutada „soomepoiste ajaloo“ osas. Leidus ka neid kes nõudsid käsikirja ümbertöötamist vastava toimkonna poolt. Huvi koosoleku vastu oli seetõttu erakordselt elav ja nii kui koosolekul selgus, oli ka tekkinud kaks eri ringkonda, kellel omad esimehe ja juhatuse kandidaadid. Väljakuulutatud koosoleku alguseks oli kohale ilmund 29 hääleõiguslikku ja kaks oli esindatud volitustega. Üldkoosolek otsustas veel anda hääleõiguse kolmele kaasvõitlejale kes varem ei olnud ühingu liikmed aga kohapeal liikmeks maksid. Seega oli koosoleku kvorum 34. Elav vaidlus kestis neli tundi. Peale teos „Soomepoiste“ ilmunist võib konstateerida, et palju juttu oli tingitud vaid levitatud kuulujuttude tõttu.

Pärast koosolekut tähistati rügemendi asutamise 29. aastapäeva. Koosviibimisest võttis osa 60 kaasvõitlejat ja külalist. Ettekande pidas kpt. E. Kirotar, kes tõmbas võrdlusjooni soome jäägriliikumise ja maailmasõja ajal ja rääkis nendest nõuannetest eestlastele oma „jäägriliikumise“ asutamiseks mis soomlaste poolt tehti II maailmasõja ajal. Soome veteranide esindajate poolt anti üle Sinine Risti tellijale.

24. veebruaril võttis sõprusühingu delegatsioon, koosseisus: I. Laan, A. Terras, E. Kimber ja E. Ridala, osa Eino Kuusela matustest Helsingis. Kokkuleppel kaasvõitlejatega Torontos ja Göteborgis asutati pärg kolme eksisteeriva soomepoiste organisatsiooni nimel. A. Teras ütles järelhüüu endiste relvavendade nimel. Kuna

matused toimusid Vabaduspäeval siis asetati lilled Malmi kalmistule maetute mälestuskivile ja süüdati tuled Vabadussõjas langenud soomlaste ausambale Helsingis. Ühingu suvepäev peeti 16—17. juunil Vesikijärvel ja sellest võttis osa 18 kaasvõitlejat.

JR 200 Sõprusühig asutati oktoobris 1953 Stokholmis. Ühingu asutamise 20. aastapäeva tähistati reisuga Mariehamni Ahvenamaal. Reis toimus 12. ja 13. oktoobril ja osavõtjaid oli 30 täiskasvanut ja kaks last. Mariehamnis peeti koosviibimine laeva pardal kus E. Uustalu kõneles esimeste eestlaste koondamisest Vallila pataljoni ja R. Moora andis ülevaate ühingu asutamisest ja tegevusest möödunud 20. aasta jooksul.

Soome veteranide ühingu poolt korraldatud Soome Iseseisvuspäeva koosviibimise

sel. 1. dets. Lidingö, esindasid ühingut I. Laan ja E. Loosme abikaasadega.

Juhatuse töö tähtsaimaks osaks oli sel tegevusaastal „Soomepoiste“ tellimiste korraldamine. Saadeti välja 800 kirja eellistamise kohta, avaldati kuulutusi ja organiseeriti teost tutvustavaid artikleid ajakirjanduses. See töö on jätkunud ka tegevusaastal 1974.

Juhatuse koosseis 1973: esimees I. Laan, abi E. Loosme, laekur I. Ussisoo, sekretär R. Moora, ametita liikmed E. Kimber, R. Puusepp ja T. Salum.

1974 a. üldkoosolek peeti laup. 9. veebr. Stokholmi Eesti Majas. Ilmar Laan oma sissejuhatavas sõnavõtus konstateeris elavat huvi ühingu tegevuse vastu liikmete hulgas. Koosolekust võttis osa 35 liiget ja 6 oli esindatud volitustega. Koosolek kestis neli tundi ja peamine aeg kulus sõna-

Grupp osavõtjaid koosviibimisest Stokholmis, paremalt esimene kapten K. Talpak, kel tähtub tänava kevadel ta 70. eluaasta

Osavõtjaid JR 200 Sõprusühingu väljasõidult Soome

võttudega põhikirja redigeerimise toimkonna ettepanekute kohta põhikirja täiendamiseks.

Peale koosolekut peeti samas rügemendi 30. aastapäeva tähistamise koosviibimine millest võttis osa 75 kaasvõitlejat ja külalist. Nende hulgas kol. V. V. Savonen, mjr. C. Gripenberg ja rootsi vabatahtlike ning soome veteranide esindajad. Päevakohase ettekande pidas kpt. K. Talpak, kõneldes eesti noorte rahvusliku mentaliteedi kujunemisest. Kol. Savonenile ja mjr. Gripenbergile anti samas üle eksemplar „Soomepoistest“. Hoogne pidu kestis kuni järgmise varahommikuni.

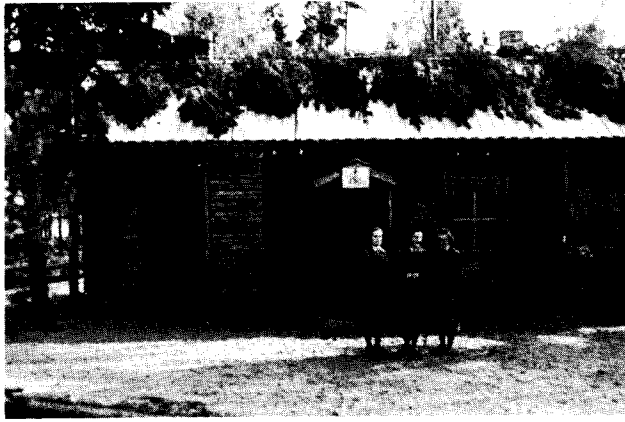
26. aprillil korraldati koosviibimine kus liikmeil oli võimalus esitada küsimusi „Soomepoiste“ autoreile ja 8—9. juunil peeti ühingu järjekordset suvepäeva Vesikijärvel. Viimaste ettevõtete vastu oli küll huvi vähene ja osavõtjaid oli 12 resp. 16.

Sõprusühing oli ka kaaskorraldajaks Soomepoiste Sihtasutuse algatusel korraldatud Euroopa kohtumisel Münsteris ja matkal Soome Hangösse ja Turgu millega tähistati 30. aasta möödumist päevast kui rügement siirdus Eestisse. Viimasest üritusest võttis osa Rootsi poolt 42 kaasvõitlejat koos külalistega ja Soomest oli kohal V. V. Savonen, E. Kivelä, U. Viitanen, T. Tarkka, M. Mäkelä ja V. Kasanen.

Ühingu juhatusel liikmed on ka sel aastal osavõtnud soome veteranide ühingu aastapäeva koosviibimisest ja nende Soome Iseseisvuspäeva koosviibimisest.

Juhatuse koosseis 1974: esimees V. Esken, abi E. Kimber, laekur I. Ussisoo, sekretär R. Moora ja ametita liikmed E. Loosme, R. Puusepp ning T. Salum, kuni sept. 74, peale seda I. Laan.

-ora.

*Lotad JSP-baraki ees
Jalkalas 1944*

Järelsõnu

Meie ajalooraamatu väljaandmisel oli „Põhjala Tähistel“ toimetusel lootus, et nüüd on ajakirja ilmumise vajadus lõppenud, kuna kõik materjalid on raamatusse talletatud. Ilmselt osutus see arvamus varajaseks, sest just pärast raamatu lugemist „avastasid“ mitmed oma unustuses olevad päevikud ja fotod. Ka meenus mitmel olukordi ja sündmusi, milles tal on eriarvamusi lisaks raamatus toodule. Rahuldavamaks kõigi soove, pidas Soomepoiste Klubi Torontos juures töötav Ajalootoimikond, vajalikuks veel ühe numbriga väljaandmise; pealegi oluks 13-le pidama jäämine ebausuvõimu tunnustamine.

Kaastöö kogumisel, eriti just trükkis olemise käigus, suurenes tööde arv ja ulatus selliselt, et osutus vajalikuks ajakirjale suurema mahu andmine, mistõttu lehekülgede arv on seekord tunduvalt suurem, sellega koos ka pildirohkus. Toimetuse asus seisukohale, et ajakirja viimasesse numbrisse paigutada võimalikult kõik olemasolev materjal. Mõnel määral suurendas lehekülgede arvu ka suurema tähekirja ja kõrgema vaheruumi andmine, mida tehti halveneva silmanägemise kergendamiseks. Autoritele on jäetud nende keelepruuk, peamiselt põhjusel, et kogemused

ajalooraamatu keelekorralduse juures olid väsitavad.

Sulgedes tänast „Põhjala Tähistel“ nr. 14-dat on toimetuse esialgne arvamine, et see tõenäoliselt jääb viimaseks, sest soomepoiste liikumine on trükisõnas vägagi detailselt kirjapandud. Meie väljaannete kõrval on just praegu ilmunud Heino Susi soomepoisteaineline teos „Üle lahe“, millele teise osana järgneb „Kojutulek“; samuti on ilmumas K. A. Kadaku memuaarteos, kus samuti soomepoiste probleeme on vaadeldud. Ajakirjale kaasuv endiste relvavendade sidumise ülesanne eeldaks küll mingisuguse sidepidaja olemist, kuid see jääb küll järgnevate aastate otsustada, kuivõrd mõned arglikud lootused on võimalised tegudeks kasvama.

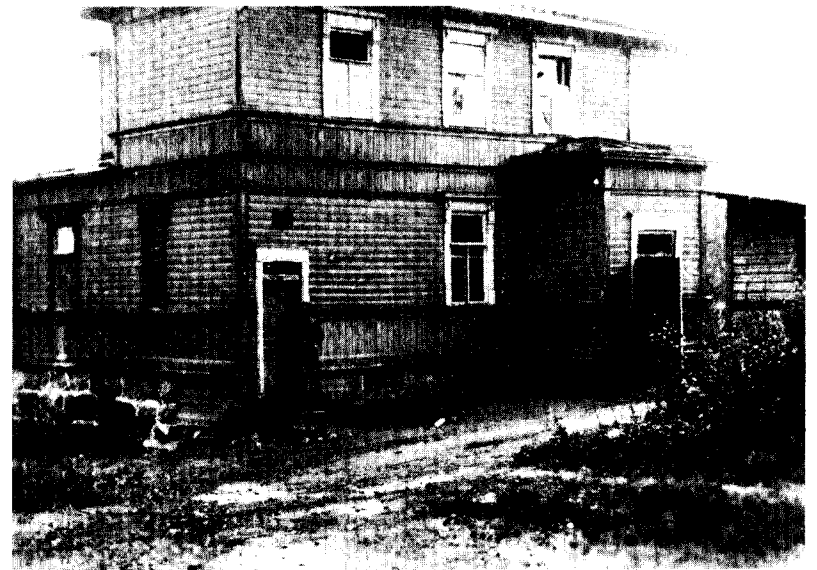
Toimetajana avaldan veel kõigile tänu neisse 14-sse numbrisse mahutatud ajalooliste mälestuskirjutiste eest, mis oma sisulise südamelähisusega on mu töö meeldivaks teinud. Loodan, et need ajakirjanumbrid kokkukõidetuna sobivad hästi meie koguka ajalooraamatu „Soomepoistid“ kõrvale, tõstes meie liikumise üldulatus 1000-lk. suurteoseks.

Hannes Oja

Ilal: Kuokkala koolimaja, nagu see nägi välja sel ajal, mil eesti esimesed vabatahtlikud seal 1943. a. maikuul olid majutatud. Meestearvu suurenemisel aga viidi „porukas“ alalasse. Paar päeva pärast üksuse lahkumist hävitas Tottlebenist tulistatud vene jahurimürsk koolimaja, mis näitas, et vene luureandmed ei liikunud küllaldase kiirusega. Juba varem hoiti ümbruskonnal kahurväe juhutuli ja luurelennukid näitasid oma huvi tegevuse vastu koolimaja juures

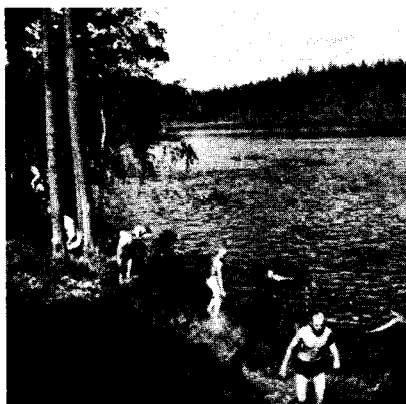
All: „Sinine suvila“, ühe eesti üksuse esimene eluase

Suvel 1943, vaade kaunile Kaukjärvele

29. juulil 1943. Mehed Terijõe marsi ajal
teeääres olevas järves suplemas

Suvel 1943 Jalkalas: ühe üksuse barakk,
mille nimeks oli „Kui kord Kalev...”

Suvel 1943. Kantiini meeskond
naiskonnast, foto Ulla

